

Egy művészetkedvelő lelkész reflexiói

Messiások – Modem 2009

A cím zavarba ejtő. Miért a többes szám: Messiások? Valami „ezoterikus” kiadvány ihlette volna ezt a címet, mely sok mindent tudni vél a Jézus előtti messiásokról? Volt már a kezemben ilyen könyv... Vagy netán a modern messiásvárás távol-keleti – pontosan nepáli – elképesztő esetei ihlették volna? Néhány éve egy tizenhat éves fiúról terjesztették, hogy Buddha reinkarnációja, egy tizenegy éves lányról pedig hindu hívők híresztelték, hogy Káli istennő megtestesülése. Azzal értek véget ezek a vallási visszaélések, hogy a nepáli kormány gyermek elleni bűncselekménynek minősítette a kiskorúak élő istenként való tiszteletét.

Messiások a Modemben: nos, semmi ilyesmiről nincs szó, a cím a messiásábrázolások sokféleségére utal, és a sokféleség valóban jellemző a kiállításra.

Tulajdonképpen ez az egyik olyan pont, amelynél máris meg kell állnunk egy pillanatra. A posztmodern paradigma felismerése előtt jogosan vártuk el egy tárlattól, hogy az

minden ízében egységes és egyöntetű képi világot, üzenetet hordozzon. Az ilyen kiállítások nem követelték meg tőlünk, hogy képesek legyünk a szelektálásra. Egy alapvetően heterogén kiállítás, melyet mindössze valami laza szerkezetű tematika tart össze, magától értőden egészen különböző üzeneteket és művészi, sőt világnézeti felfogásokat tükröz. A látogatónak magának kell eldöntenie, hogy miből mennyit kér. Neki magának kellene tudnia válogatni. Hiszen a polgári ízlés határát súroló vagy egyenesen annak hadat üzenő performance-ok videófelvevéleit éppúgy megnézheti itt az ember, mint század eleji remekműveket Rodintól, Chagalltól, Munkácsytól, Dalitól, Redontól, Rouault-tól, Csontvárytól és sorolhatnám.

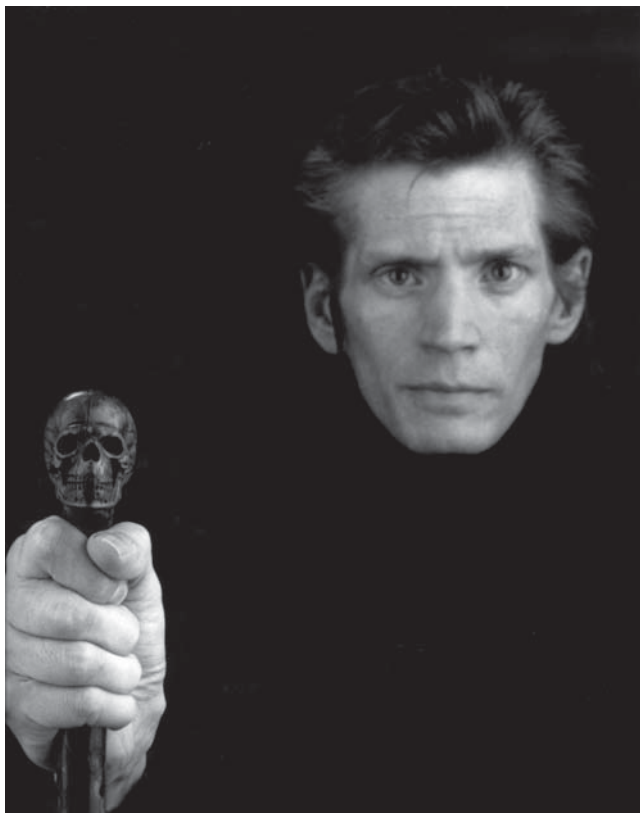
Összesen kétszáz műalkotás tekinthető meg, mintegy százharminc művésztől. Ez önmagában olyan mennyiség, amely próbára teszi az emberi befogadóképességet.

Többen kérdezték tőlem, hogy tetszett-e a kiállítás. Erre a kérdésre nem lehet egyszerűen igennel vagy nemmel felelni. Tetszettek-e a képek? Egyik-másik lenyűgözött, mint Jaschik Álmos megkísértést ábrázoló képei, vagy Volker Stelzmann keresztlevétele vagy Bill Viola *Merülés* című videója. Más képek vagy alkotások mosolyra fakasztottak, vagy arra a gondolatra, hogy milyen jó ötlet... Persze voltak olyanok is, melyek nem váltottak ki bennem különösebben mély hatást, de ilyenkor a szelektálni tudó ember határozottságával azt mondtam, akkor most lépünk egyet.

Nem minden látogató volt képes erre, ezért például Hermann Nitsch videóit látva sokan az egész kiállítást az ott szerzett – gyomorforgató – benyomások alapján ítélték meg. Számomra nagy kérdés, hogy feltétlenül szükség volt-e Nitsch akcióinak dokumentációit szerepeltetni ezen a kiállításon. Szakmai, művészettörténeti szempontból nyilván igen, hiszen ez is része a 20. század megváltásadaptációinak. Ám ha a kortárs művészetnek akarunk minél több lelkes hívet toborozni, melyre – valljuk be – igencsak rászorulna a művészársadalom, akkor – persze szigorúan stratégiai, diplomáciai szempontból – talán bölcsőbb lett volna kihagyni az akcionalistákat. Ugyanis sokan, akik egyébként nem mennének el egy Andres Serrano- vagy Robert Mapplethorpe-fotókiállításra, sem

Marina Abramovic: Thomas Lips (A csillag), 1975–1993 (színes videó)

Mapplethorpe: Önarckép, 1988 (zselatinos ezüst)

Kristian Boltanski tárlatára, de még Juan Miróra sem, azok ezt a kiállítást mégis megnézik, részint a témája miatt, részint, mert szeretnének tájékozottabbak lenni a modern művészet terén. Aztán beleesnek abba a csapdába, hogy mit sem tudva, ártatlanul belépnek abba a különterembe, ahol Hermann Nitsch akcióinak videói láthatók, melyeken sertéstetemeket tépnek szét, embereket feszítenek keresztre, nőket erőszakolnak meg, a saját vizeletüket isszák, majd kitámolyognak onnan, hiszen ilyet még nem láttak, és már nem lesz bennük elég erő és befogadóképesség, hogy észrevegyék August Brömse kis méretű remekművének finomságait.

A tematika, amely alapján a kiállított művek rendszert alkotnak, viszonylag egyszerű: négy stáció. Az első az emberi testtel foglalkozik, mely megváltásra szorul, és amely

a megváltás eszköze is, hiszen Krisztus is megtestesült, elszenvetve a testi halált és testben támadott fel.

Marc Quinn: *Szfinx*. A szó eredetileg nemcsak orosz-lántestű keveréklényt jelentett, hanem csavarodást is, így a kifacsart testhelyzet az ember testi valójának és az abból adódó számos következménynek a jelképe is.

A második stáció témája a halál, illetve címe szerint *A halott ember*. Egyrészt azért, mert „a halál a modern ember metafizikai szenvedésének állandó viszonyítási pontja”, ahogy a kiállítást ajánló kis brosúrában olvasható, másrészt a halál sajátos teológiai jelentése miatt, hiszen az az eredendő bűn büntetése.

Robert Mapplethorpe önarcképe nyitja meg ezt a stációt. A fotó azért is figyelemre méltó, mert Mapplethorpe, Andy Warhol barátja és pályatársa erotikus témájú, esetenként pornográfiába hajló fényképeiről ismert. Az önarckép készítésének idején már tudja magáról, hogy halálos beteg. A bot hatalmi szimbólum, markolata koponyában végződik. Az azt szorító kéz élesen látszik, és mintha függetlenedne az arctól, mely némileg már homályos, és előrevetíti az elmúlás folyamatát – miközben a test élő anyaga már elvész a sötétben, már „nincs is”.

Ebben a második stációban látható Kalervo Parsa két alkotása is, az egyik a halál kaszásként jelenik meg, kísérrője az északi népek mitológiája szerint a kutya, fején uszakkaszerű fejfedő látható, mely a finn történelem bizonyos eseményeire utal.

A következő stáció *A történelem ígérete* címet viseli. Az európai történelem nyomán helyet kellett kapniuk azoknak az alkotásoknak, melyeket a társadalom megváltásának ígéretét hirdető eszmék ihlettek, illetve azt a kiábrándulást fejezik ki, melyet egy-egy forradalom vagy példának okáért a Párizsi Kommun és annak leverése jelentett.

Ezek közül Miroslaw Sokorski *A 12-es szám* című képét szeretném kiemelni, melyen Eugéne Disdéri híres fényképét dolgozta át, melyen a Párizsi Kommun esettjei láthatók, nyitott koporsóban, felszámozva. Disdéri fotójához képest annyit változtatott Sokorski, hogy a számokat sorba rendezte, ezzel mintegy új jelentést adva a fényképnek egyébként jól felismerhetően követő kompozíciónak. Ahogy Jézusnak tizenkét tanítványa volt, úgy itt is tizenkét alak látható, ám

mesterük nélkül, hiszen az nem más volt, mint egy csalóka eszme, mely sorsukra hagyta őket, hiszen immár mind halottak.

Jaschik Álmos már említett képein Jézus megkísértését úgy jeleníti meg a művész, hogy Jézus személyében önmagát, míg a kísértő képében az egyik rajzon a fasizmus, a másikon a kommunizmus szellemét ábrázolja.

Az utolsó stációhoz Kicsiny Balázs *Ivócsarnokán* át visz az út. Az alakok a kereszténység egyik legfontosabb jelképét, a kelyhet tartják maguk elé. Mintha inni szeretnének, de ebben megakadályozza őket a fejükön lévő mélytengeri búvársisak. Megindító parabolája ez az installáció a megváltás után szomjazó, de azt saját erejéből elérni képtelen embernek.

Az utolsó stáció *A megváltás keresztje* címet viseli. Jézus passiótörténetének, szenvedésének és halálának számos ábrázolása tárul itt elénk. Eric Gill szép vonalvezetésű fakorpuszán át egészen Eugeniusz Get-Stankiewicz *Csináld magad!*-jáig, melyen egy korpusz, egy fakereszt, egy kalapács és három szeg van egy vászonra függesztve.

Szándékában hasonló Andres Serrano *Piss Christ* című fényképéhez, mely egy korpuszos feszületet vizeletbe elszüllyesztve ábrázol. Egyik művész sem a blaszfémiát akarja önmagában, hanem arra akarják felhívni a figyelmet – a miénket, elkötelezett keresztényeket is –, mennyire fontos felismernünk saját szerepünket a passió történetében. Ahogy egy kortárs evangélikus teológus, Gerhard Lohfink írja, ha csak Jézussal akarunk azonosulni, és elhárítjuk magunktól azt, hogy a passió történetének más, egyik vagy másik személyével azonosítsuk magunkat, akkor nem értettük meg azt, amit az evangélisták számunkra mondani akartak.

A participációnak ez a felismerése vezette Volker Stelzmann-t oda, hogy a keresztlevételt a közelmúlt NDK-jának világába helyezze; a ruhák, a haj- és bajuszviseletek, az egyik lator lába alatt látható távoli panellakótelep és az előtte elguruló kék Trabant nem hagyja, hogy bizonytalanokdjunk e felől.

Végül pedig Bill Viola *Merülés* című alkotásáról essék szó. Ez a mű egyházi megrendelésre készült. A durhami katedrálisban volt látható. Őszintén szólva nagyon is helye van egy templomban. A filmen – mely egy nagyméretű

kivetítón tekinthető meg – némileg lassítva egy férfi víz alá merülését láthatjuk, ahogy nagy levegőt vesz, majd elmerül a vízben, és egyre távolodik, végül már csak egy kékes folt látszik belőle, hogy aztán megint lassan közeledjen, és a felszínre érkezve végre újra levegőhöz jusson.

Lehet jelképe mindez a keresztelésnek, mely eredetileg alámerítés volt, de magának a hitéletnek is, hiszen Paul Tillich óta tudjuk, hogy minden, amit csak Istenről mondani, mutatni tudunk, csupán szimbólum, egytől egyig jelkép, ezek között is alapmetafora: Isten maga a lét mélysége.

Réz-Nagy Zoltán

A reneszánsz – hét tételben

A Szépművészeti Múzeum Ión és Pergamon Csarnokában 2009. október 28-án nyílt meg a *Botticellitől Tizianóig – Az itáliai festészet két évszázadának remekművei* című kiállítás. A tárlat kurátora, Tátrai Vilmos arra vállalkozott, hogy az utóbbi évek életműveket vagy kisebb korszakokat bemutató tematikájával szemben a művészettörténet egy nagyobb szeletét, mégpedig két évszázad, a quattrocento és a cinquecento itáliai festészetét mutatja be. A kiállítás kiindulópontjával a 1460-as évek szolgálnak, mely egybeesik Botticelli művészetének kezdetével, a kiállítás végpontja azonban nem Tiziano művészete, hanem – a művészettörténeti szálát egy kicsit tovább fonva – a manierizmus.

A kiállításon százharminc kép látható, ezek közül száz a világ különféle múzeumaiból, többek között a párizsi Louvre-ból, a firenzei Uffizi Képtárból, a New York-i Metropolitan Múzeumból, a madridi Thyssen-Bornemisza Múzeumból vagy a frankfurti Städelből érkezett hozzánk. A Szépművészeti Múzeum Régi Képtárának gazdag gyűjteményét dicséretre harminc mű minőségében pedig így, kontextusába helyezve sok esetben még erőteljesebben megmutatkozik – akár Domenico Ghirlandaio *Szt. István protomártír*, Carlo Crivelli *Trónoló Madonna a gyermekével*, Correggio *Szoptató Madonna* vagy Agnolo Bronzino *Vénusz, Amor és az Irigység* című műveire gondolunk.

A kiállítás hét szekciója többé-kevésbé időrendben vezeti a látogatót, végigkövetve elsősorban a nagy firenzei és velencei mesterek munkásságát. *A festészet tudománya* címet viselő első szekció a reneszánsz tudományos szellemű újításaira koncentrál. Felhívja a figyelmet a középpontos perspektíva használatára, amely elengedhetetlen feltétele a valóságghű ábrázolásnak, a tempera helyett az olajfestés újdonságára vagy a fatábla helyett az egyre jobban elterjedő, korábban csak körmeneti zászlók vagy alkalmi díszletek kivitelezésénél alkalmazott vászon használatára. A kiállítás ékessége Sandro Botticelli (1445–1510) korai képe, az egészalakos *Mária gyermekével és egy angyallal*, valamint a Szent Ágostont humanista tudósként bemutató portréja. Ezek a művek a középpontos perspektíva egyre frappánsabb használatára, az anatómiai pontosságra való törekvésre és az antik elemek felidézésére is szép példák. Antik büsztök és reliefek szolgálhattak példaképül Andrea Mantegna *A királyok imádása* című képéhez, Giovanni Bellini *Angyali üdvözlete* pedig a velencei festészet színeibe vezet be minket.

Az *Emberarcok, angyalarcok* szekcióban az önálló műfajjává váló portréfestészet alkotásait: emberarcokat,¹ majd Raffaello és Botticelli idealizált angyali arcait láthatjuk. Botticelli Bécsből érkezett tondóján (*Mária gyermekével és két angyallal*) egyszerűen, de hatásosan

jelzi a gyermek Jézus isteni és emberi mivoltát, hiszen Mária szeplőteleniségére a tövis nélküli rózsák utalnak, ám alakját – mint földi anyáét – építészeti háttér elé helyezi, s ez vaskosságával a földi létet képviseli; míg az angyalok felett – akik az égi szférához tartoznak – egy ajtónyílásban az ég látszik. A kettő metszéspontjába, a két világ határához, az ajtófélfához helyezi a festő a gyermek Jézust, utalva valóságos isteni és valóságos emberi mivoltára. A kép kiegyensúlyozott, átlátható kompozíciójával és színhasználatával a 15. századi (firenzei) reneszánsz újabb célkitűzéseit valósítja meg.

Reneszánsz határok nélkül címet viseli a harmadik szekció, ahol nemcsak a gótikus hagyománynak a reneszánszsal való sajátos keveredését láthatjuk – Crivelli, illetve Michele Pannonio képein –, hanem az olasz hagyományét is az északkal. Ez utóbbira szép példa Bartolomeo Veneto antik tavaszistennője, *Flóra* a frankfurti Städelből, amely az olasz és németalföldi festészet dürieri hatás alatti találkozásának igen izgalmas gyümölcse.

Az eszmény testet ölt: az érett reneszánsz szekció részeként kétségtelenül a kiállítás egyik fénypontja a Krakóból, a Czartoryski Múzeumból hozzánk érkező *Hölgy hermelinnel*. Leonardo da Vinci 1490 körül a milánói Lodovico Sforza fiatal szeretőjét, Cecilia Galleranit festi meg a hagyományos beállítás helyett háromnegyed profilban, egyfajta dinamikát adva a portrénak avval, hogy a törzs és a fej más irányba néz, talán ily módon is kifejezve a nő természetét, elevenségét. Az a tény, hogy a hölgyet Leonardo hermelinnel (valójában vadászmennyéttel) ábrázolja, valószínűleg a vezetéknevére való utalás lehet, hisz görögül a *galé* hermelint jelent, de Lodovico Sforza egyik emblémája is a hermelin volt, 1488-ban ugyanis herceg a nápolyi Szt. Mihály-, vagyis Hermelin-rend tagja lett.² A portré szépen illeszkedik Leonardo különös hatást elérő női arcképeinek sorába.

Az ötödik szekció a *Tiziano: a festészet diadala* címet viseli, és az olajfestést immár tökélyre vivő 16. századi

¹ Francesco del Cossa és Perugino emberarcai már tájképi háttérrel tárulnak elénk, megmutatva evvel a németalföldi festészet egyértelmű hatását.

² BROWN, David Alan: *Botticellitől Tizianóig – az itáliai festészet két évszázadának remekművei*. Szócikk. Szépművészeti Múzeum, Budapest, 2009. 240–243. o.

velencei mester, Tiziano Vecellio (1485?–1576) életművét mutatja be kilenc képpel, a *Jacopo Pesarótól* kiindulva a már késői korszakát jellemző *Keresztre feszített Krisztuson* át – itt formái már teljesen átlényegülnek a belső tartalom kifejezése által – az Escorialba, II. Fülöp magánképtárába készült *Keresztvivő Krisztus* képéig, melyen Cirénei Simon arcvonásaiban Tiziano saját önarcképét festi meg.

A következő, *Velence és hátsországa* szekcióban Vencén kívül bresciai és bergamói mesterek művei is megtalálhatóak. A reneszánsz női ideált ábrázoló portrék közé sorolható Palma Vecchio gyönyörű nőalakja telt színeivel és idomaival. Az építészeti háttér válik egyre hangsúlyosabbá Veronese, illetve Paris Bordon *Angyali üdvözlésén*. Savoldo *Tóbiás és az angyalán* pedig a vegetáció újszerű, költői ábrázolását csodálhatjuk meg. Tintoretto robusztus alakjai egyszerre képviselik a velencei és a michelangelói művészet vonalát, továbbvezetve a szemlélt Jacopo Bassano képein át a hetedik és egyben utolsó szekcióhoz: *A reneszánsz válsága és a manierizmushoz*. Jacopo Pontormo *Máriájának és Kiszűzésének* arcvonásaiban ütközik ki erőteljesen a változás, hiszen az anatómiai pontosság háttérbe szorul. Lelio Orsi műve, az *Alexandriai Szt. Katalin vértanúsága* is kiváló példa a diszharmónia, a furcsa, a felkavaró uralkodóvá válására. Itt találhatjuk Giorgio Vasari újonnan felfedezett, gyönyörű *Angyali üdvözlését* is a szegedi Móra Ferenc Múzeumból, vagy Parmigianino *Mária a gyermek Jézussal és egy angyallal* elnyújtott végtagokkal való ábrázolását.

A játékoságot hivatott kifejezni Arcimboldo megfordítható, „fejre állítható” képe, *A kertész*, és az egyik első ismert női festő, Sofonisba Anguissola „kép a képben” ábrázolása. A kiállítás zárásaként élénk színeiben és az alakok megformáltságában már egyértelműen a barokk felé mutat Federico Barocci nagyméretű, *Mária a gyermek Jézussal és szentekkel* című képe.

E sajátos válogatás segítségével a művészettörténet egyik legmeghatározóbb, legismertebb, mégis új felfedeznivalókat rejtő korszaka került közelebb a hazai közönséghez.

Potzner Barbara

Kálvintól Kálvinig

*Kiállítás a Kálvin-évforduló alkalmából
a Magyar Fotográfusok Háza – Mai Manó Házban*

A 2009-es évnek már majdnem a végén járunk, s többek számára talán csak most válik nyilvánvalóvá, hogy Kálvin születésének 500. évfordulóját ünnepelték idén a protestáns egyházak. Budapesten két jelentősebb, a Nemzeti Kulturális Alap által is támogatott kiállításra látogathatunk el ebből az alkalomból. A Budapesti Történeti Múzeum a Budavári Palota „E” épületében *Kálvin hagyománya – Református kulturális örökség a Duna mentén* címmel nyitotta meg kapuit 2009. október 31-én, a reformáció emléknapján. A főként a Dunamelléki Református Egyházkerület gyűjteményeire támaszkodó kiállítás elsősorban a református tárgyi kultúrát, a magyar művészeti, irodalmi és tudományos életben betöltött szerepét, Kálvin műveit és a református művészek alkotásait mutatja be. Az alkalom különlegességét jelzi, hogy utoljára 1934-ben nyílt a mostani kiállításhoz mérhető, olyan nagyszabású tárlat, amely hűen bemutatja a dunamelléki reformátusok történelmi szerepét, kulturális örökségét.

A másik kiállítás, melyben magam kurátorasszisztensként vettem részt, a Magyar Fotográfusok Háza – Mai Manó Házban nyílt november 5-én, s az előzetes tervekkel ellentétben egészen 2010. január 24-ig várja a látogatókat. *A születéstől a halálig és tovább* című kiállítás kurátora, Kincses Károly, a Magyar Fotográfusok Házának fotómuzeológusa kilenc, többnyire fiatal fotóst bízott meg konkrét témák művészi bemutatására. A kurátor célja az volt, hogy a sztereotípiákat elkerülve adjon képet a református örökségről, szellemiségről, s azok mai reprezentációjáról.

A ház I. emeleti André Kertész-termében elsőként Bócsi Krisztiánnak a szatmárcsekei csanakos fejfás temetőben készített képeit látjuk. Bócsi maga is szatmári születésű, a csekei temetőről korábban a National Geographic számára készített fotókat, ezt bővítette ki most sorozattá a kurátor felkérésére. Az első pár kép a temető hangulatáról ad különleges képet, utána a fejfák készítésének mozzanataiba nye-

rünk bepillantást. Ezek a tákosi református templom fotóival együtt a csendesség, egyszerűség, tisztaság szakralitását, legszebb kálvini hagyományainkat idézik fel.

Szebeni András korábbi munkáinak egy része „*Boldogok, akik házában laknak...*” címmel jelent meg egy kiadványban. Ez a kötet az 1980-as években a katolikus felekezeti élet eseményeit mutatta be, s a kötet sikerén felbuzdulva tervezték a református változat kiadását is. A megbízásnak eleget téve Szebeni a képeket elkészítette, azonban közbejött a rendszerváltás, és a kiadó elállt a feladattól. A művész csak most, kiállításunk kedvéért ébresztette fel a képeket Csipkerózsika-álmukból. A kurátor válogatásában a fotók ezen csoportja teljes keresztmetszetet ad a felekezeti alkalmakról: a keresztelőtől a temetésig, a börtön-istentisztelettől a debreceni iskolai évnnyitőig. A „refibe” közel húsz év elteltével is ugyanolyan, hús-vér diákok járnak, Fekete András fotói legalábbis erről tesznek tanúbizonyságot. A fotós szándéka bizonyára az lehetett, hogy ezt a tételt a kételkedőknek – ha vannak – bizonyítsa. Hernád Géza a budapesti Szilágyi Dezső téri gyülekezet fiataljairól készített különlegesen megvilágított portrékat azzal a rendezői szándékkal, hogy a látogató önmagát ismerhesse fel a derűs arcokon. (Egyemtől függetlenül, feltételezhetően hasonló okból tekinthetjük meg a Budapesti Történeti Múzeum kiállításán egy mai református gyülekezet presbitériumának tablóját.)

Egyik legkiválóbb fotóriporterünk, Benkő Imre nem riporthelyzetben „kényszerült” riportfotókat készíteni: Erdélyben – Dálnokon –, felesége szülőhelyén. E képek az előbbieken ellenpontjaként egy öregező, fogyó közösségről adnak hírt, ahogy Dudás Szabolcs képei is, aki az al-dunai magyarok legdélibb, Belgrádtól csupán tíz kilométerre található református gyülekezetét kereste fel. Dudás vajdasági származása miatt kapta a megbízást, hogy aztán képei nyomán a bukovinai székely eredetű közösség drámai gyorsasággal végbemenő nyelvváltásával, a küzdők magányosságával szembesítsen minket. A szerb tengerben az asszimiláció kikerülhetetlen, mint ahogy azt a két, még magyar nevű testvérpár szerb nyelvű gyászjelentésének fotója is jelzi.

Másfajta, de ugyancsak erős emóciókat ébresztenek Túry Gergelynek a Bethesda Gyermekkorházról készült fotói. Segítségül szolgálnak ahhoz is, hogy tudatosuljon a pro-

testáns látogatóban néhány konkrét tény az intézménnyel kapcsolatban. „A kórház 1992-ben mint bezárásra ítélt közkórház kapta vissza a református egyház, mára pedig az ország egyik legjobban felszerelt gyermekkorházává nőtte ki magát. A közép-európai régióban ez az egyetlen egyházi fenntartású gyermekkorház, egyike azon kevés intézményeknek, amelyek égési sérült gyermekeket tudnak fogadni. Az Égésérült Gyermekeket Ellátó Országos Központban a hét minden napján gyermeksebészek, aneszteziológusok és plasztikai sebészek gyógyítják a beteg gyermekeket. Az ország legnagyobb gyermekneurológiai osztályaként több ezer epilepsziás gyermek gondozását végzik” – olvashatjuk a falon található tájékoztatóban. A képek nemcsak a beteg gyermekek szenvedéséről, hanem az őket kezelő nővérek, orvosok munkáján átsugárzó szeretetről is hírt adnak.

László Jánosnak és Jászai Baláznak köszönhetően megszokott épületeink új arcukról mutatkoznak be. László a levegőből fényképezi Magyarország műemlékeit, a Mai Manó Ház kérésére körülbelül negyven légi fotót készített református műemlékeinkről. Ezek bővebb válogatása vidéki nagyvárosokban lesz látható: 2009. november 22-től a sárospataki református templomban, december 14-től a pécsi Művészetek és Irodalom Házában, 2010 januárjától a pápai Jókai Mór Művelődési Központban, februártól pedig a debreceni Kölcsey Központban. A Magyar Fotográfusok Házában Tákos 18. századi, és Budakeszi 1990-es években épült temploma látható, melyek a több száz év különbség ellenére hasonló építészeti elgondolást mutatnak. Ezeket követi a Kálvin tér jelenlegi állapotának fotója, a kép sarkában szinte hátráló templommal, a szatmárcsekei temető emberszerű fejfáival, a kecskeméti főtér, ahol öt felekezet szakrális központja fér meg békésen egymás mellett.

Haris László, neves tárgyfotósunk a vizsolyi Bibliáról készített makrofotókat a templomban, saját maga által kiválasztott igehelyekről. A megbízással kapcsolatos vallomását a falon lévő tájékoztató is olvashatjuk: „Nagy élmény, nagy öröm és megtiszteltetés volt számomra, hogy a Magyar Fotográfusok Házának megbízásából Vizsolyban Károli Gáspár Bibliájával dolgozhattam. Én azt viszem Isten házába ajándéknak, amit vihetek, az ott készített hat képet. Egyebek vigyenek aranyat, ezüstöt, drágaköveket.” Egyetért-

hetünk a vallomással, a képek sűrítettsége, gazdagsága önmagában is egyfajta igehirdetés, melynek egyedi, közösségi és egyetemes tartalmai koherens egészet képeznek. A kiállításnak e része – csúcspontként – egy külön teremben kapott helyet, meditációból született és meditációra hív. Hosszú és változatos utunk végén visszaérkezünk az origóhoz, Kálvin legfontosabb tételéhez, az ige kinyilatkoztatásához.

Mint ahogy Bogárdi Szabó István dunamelléki református püspök megnyitó beszédében elmondta: „Kálvin szerint egész életünkkel kell az eljövendő életről elmélnünk. [...] Így mondja Kálvin: *in tota vita est negotium cum Deo*. Egész életünkben Istennel van dolgunk. Az eljövendőről, vagyis amit a kiállítás címe így mond, a »tovább«-ról léttel és halállal, életünkben és halálunkban kell gondolkodnunk. Ezek a képek, mint jeleztem, engednek annak a titokzatos valaminek, ami átsejlik, átfénylik az emberi életen. S ezzel jelzik nekünk is, hogy egy kórházi gyermekágy, egy iskolai katedra, egy focikapu, egy szerényen megterített asztal, egy körbekerített templom, egy templomajtó, egy egyszerű kehely, egy fejfa s ezekben és ezek között mi mind arra hívtunk, hogy keressük azt, ami ebben a »tovább«-ban, a futurumban, az isteniben van elrejtve. Kérem, fogadják el a meghívást!”

(*A születéstől a halálig és tovább – Kálvin 500* című kiállítás Budapesten, a Magyar Fotográfusok Háza – Mai Manó Házban volt látható 2010. januárjában.)

Nagy Villó

Kálvin hagyománya – Református kulturális örökség a Duna mentén

A Budapesti Történeti Múzeumban a fenti címet viselő nagyszabású kiállítás nyílt, melyet a Genfben tevékenykedő Kálvin János reformátor születésének ötszázadik évfordulója alkalmából rendeztek. A reformáció emléknapján, október 31-én megnyílt tárlat 2010. február 15-ig tekinthető meg.

A magyar társadalomra, kultúrára és művelődésre nézve döntő jelentőségű kálvini irányzat szellemi és tárgyiasult megnyilvánulásait egységben láttató, teljességre törekvő kiállítás annak az egyházi-kulturális emlékevsorozatnak a része, amely 2014-ig, Kálvin János halálának négyszázötvenedik évfordulójáig tart.

A 2009-es Kálvin János-émlékév jelmondata magától a reformátortól származik, és egyben a kiállítás mottójául is szolgálhat: „Szívvel és értelemmel.”

Az első teremben a protestantizmus európai és magyar kezdeteit bemutató leírások és dokumentumok fogadnak. Előzményként a lutheri reformáción belüli, az úrvacsora jegyeinek eltérő hitelvi értelmezésére visszavezethető, Luther és Zwingli között zajló marburgi vitára utalnak, melynek élet éppen Kálvin igyekezett tompítani. Sikerral terelte közös mederbe a reformáció wittenbergi és helvét ágát, az elméleti szemlélet helyett inkább a gyakorlatiasságra törekedve.

1. kép. Csók István: „Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre”

2. kép

Magyarországon a humanista kultúra jelentette a kiindulási pontot. Mátyás könyvtárának őret, Simon Grynaeus baráti szálak fűzték Melancthonhoz és Kálvinhoz is. Grynaeus 1529-től Bázisban tanított, majd Kálvinnál talált menedéket, aki a Római levél magyarázatát neki ajánlotta. 1522-től rendszeressé váltak a magyar ifjak tanulmányútjai (peregrinatio) a wittenbergi egyetemre. Az úrvacsora mint a protestáns hit központi eleme a templomok liturgiai elrendezésére, berendezésére is döntő hatással volt. A szakrális közösségi tér kettős központúvá lett. Egyik meghatározó eleme az igehirdetés helye, a szószék. A másik, döntő fontosságú

liturgikus elem az úrasztala, ahol a szentségek kiszolgáltatása (a keresztelés és az úrvacsora vétele) történik (1. kép).

Az igehirdetésre a vizsolyi Biblia egy 1590-es példánya utal. A dunamelléki eklézsiák régi úrasztali edényei közül legszebb egy Tassról származó úrasztali pohár (1625) és egy 1638-as kecskeméti úrvacsoratóányér finom vésetekkel, aranyozott ezüsből.

Az európai környezetet egy 16. századi huszita kehely, egy V. Károlyt ábrázoló olajkép és Rotterdami Erasmus portrégrafikája idézi.

A következő egység Kálvin személyes életútjával indul.

A franciaországi Noyon-ban született, majd humanista és jogi tanulmányait követően, 1536-tól Genfben folytatott tanítói és prédikátori tevékenységet, ahol kidolgozta a *Genfi káté* első változatát. Rövid strasbourgi tartózkodás után, 1541-től Genf vallási életének vezetője lett, 1564-es haláláig. A városállamban megszervezte a szegénygondozást, közkórházakat és iskolákat alapított. Nagyszerű szónoklatai és francia nyelvű művei révén a francia irodalmi nyelv egyik megteremtőjévé vált. A Genfi Akadémián oktatott teológiai elveinek foglatát *Institutio* című műve adta.

A *Második helvét hitvallást* a Kálvin körébe tartozó Heinrich Bullinger zürichi lelkész írta 1566-ban III. Frigyes megrendelésére, melyet az augsburgi birodalmi gyűlésen ismertettek. Ezt 1567-ben a debreceni zsinat is elfogadta.

A kálvini reformáció elvei a traktátusok magyar fordításai révén terjedtek el. A kiállításon az ímént említett mű Szenci Czene Péter általi, 1616-ban kiadott magyar fordítását láthatjuk (Pápa, református könyvtár).

A Zacharias Ursinus és Caspar Olevianus által latin és német nyelven íródott *Heidelbergi káté* a debreceni zsinat tette hivatalossá 1567-ben, majd 1619-től a dunántúli iskolák kötelező tananyaga lett. A kiállításon a mű Huszár Dávid által magyarra fordított, 1577-es kiadása kapott helyet (Pápa, református könyvtár).

Az *Institutiót* Szenci Molnár Albert fordította magyarra 1621-ben, ez is helyet kapott az értékes dokumentumok sorában (Országos Széchényi Könyvtár).

E pezsgő szellemi légkört Daniel Hopfer Luthert (1523) és Albrecht Dürer Melanchthont (1526) ábrázoló, vasmáratásos és rézkarc technikájú portréi érzékeltetik.

A kálvinizmus és a protestantizmus teológiai szemléletét leginkább az a párizsi szövött falikárpit (1548) fejezi ki, amely Salamon királyt és Sába királynőjét ábrázolja az *Énekek éneke* illusztrációjaként. A lutheri „hit általi megigazulás” és a szeretet emblematikus foglalat ez az alkotás, legfelül a hetedik zsoldár sorait tartalmazó mondatszalgok és a két figura megjelenése révén. Salamon király jogart, Sába királynője virágcsokrot tart a kezében, aminek ikonográfiai üzenete: a nem evilági uralomba vetett hit csak a szeretet közvetítésével válik elérhető valósággá (2. kép). Ez már a kálvini „elve elrendelés” (praedestinatio) tanán is túlmutat.

Egy kisebb, folyószerű rész két jezsuitaellenes gúnyirata, valamint egy – többek között a Kálvin-féle *Institutiót* is eretnek művé nyilvánító – pápai index 1605 előtti kiadása (Budapest, ferences könyvtár) idézi a korszak hitvitáktól hangos légkörét.

A reformált hit magyarországi kultúrában betöltött szerepét elsődlegesen az a gyümölcsöző kapcsolat alapozta meg, mely protestáns főurainknak az európai és hazai reformátorokkal való viszonyában és udvari kultúrájuk szerzőgázó művelődéstörténeti hatásában mutatkozott meg.

A Dunántúlon birtokkal rendelkező Perényiek, Nádasdyak és Zrínyiek mecénás tevékenységére, hitéletére utal például Nádasdy Ferenc 1558-as Bibliája Melanchthon 1562-es bejegyzésével, mely a sárvári főúri udvar naprakész európai kapcsolatát példázza (ELTE Egyetemi Könyvtár).

Szigetvár metszetes látképe után egy délvidéki festő Zrínyi Miklós apoteózisát ábrázoló olajfestményét látjuk, mely ritka ikonográfiája révén érdemel figyelmet (Magyar Nemzeti Galéria). A teológiai programképként is felfogható ábrázolás képmezijének jobb oldalán Zrínyi térdelő, imádkozó

3. kép

alakját látjuk, szemben az átellenes oldalon álló feszülettel. Krisztus és a főúr figuráját sugárszerű, a megváltásra utaló szöveget hordozó nyalábok kötik össze a hitbéli megigazolás, megváltás példázataként. Zrínyi Adriaen van Conflans-féle halotti portrétondója (Magyar Nemzeti Múzeum) ebben az összefüggésben szinte ereklyeszerű erővel hat.

A következő, az előbbieknél nagyobb terem a dunameléki reformátusok hitéletét tárgyalja a lelkészek gályarabságától (1674) II. József 1781-ben kiadott türelmi rendeletéig. A református gyülekezetek, a prédikátorok, a bibliafordítók és a művelt főúri családok mindennapi élete elevenedik meg a kvalitatív liturgikus tárgyak, könyvek és portrék révén. E látszólag szövevényes kapcsolatot jól értelmezhetővé teszik a kiállításon vezérfonalként végigvonuló világos magyarázatok, csomópontok.

I. Rákóczi György személyének és erdélyi fejedelmi udvarának kitüntetett szerep jutott a protestáns hit és mentalitás 17. századi meggyökeresedésében. A Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi-ról készült olajképe, „öreg graduálja” és fémveretes bőrkötésű, 1475-ben kiadott latin nyelvű Bibliája (Országos Széchényi Könyvtár) vezeti be ezt az egységet.

A Mohács után három részre szakadt Magyarország középső, török hódoltsági területén futótűzként terjedt a református vallás. A Duna-mellék lakosságának hitéletét Dévai Bíró Mátyás, „a magyar Luther” reformátori tevékenysége határozta meg. Huszár Gál reformátorra, fordítóra és könyvkiadóra „a pápistaság kemény pörölyeként” tekintettek. A török politikai megfontolásból nem gátolta a Duna-mellék szabad hitéletét az általa uralt területen.

Az 1576-os baranyai zsinat törvénybe iktatta a *Hercegszöllösi kánonokat*, mely a protestantizmus helvét irányzatának megerősödését mutatta. A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye tulajdonában lévő példányt láthatjuk itt.

A 17. század elején, a jezsuita rend betelepítésével az ellenreformáció is kezdetét vette, melynek túlkapásaira a Bocskai-féle szabadságharc válaszolt, záróakkordjaként az 1606-os bécsi béke szabad vallásgyakorlatot biztosító megállapodásával.

A fordítók irodalmi műfajokat is meghonosítottak, valamint a tudományosság számára is maradandót alkot-

tak. Ez utóbbira jó példa Méliusz Juhász Péter 1578-ban Kolozsvárott megjelent *Herbariuma* (Kecskeméti Református Egyházközség Könyvtára) vagy Szenci Molnár Albert 1621-es latin–magyar szótára (ugyanonnan).

A következő teremben a református liturgia kellékei és festett faberendezéssel ellátott templombelsői kaptak főszeret. „Visszaépítve” láthatóak a töki református templom festett kazettás famennyezetének 1740-ből származó táblái (3. kép). Ehhez kapcsolódik egy festett templombelsőt idéző bútorregyüttes, liturgikus tárgyakkal gazdagítva.

Középen egy festett szószejkelfjáró-mellvéd látható Szabadszállásról (1740, Iparművészeti Múzeum), előtte egy festett, felírtos abádi úrasztala (1762, Kecskemét, Ráday Múzeum), balra egy 1779-es eklézsiálada Cecéről, szintén a kecskeméti Ráday Múzeum tulajdonából. Szabadszállásról való egy ónból készült, fent füllel ellátott úrasztali bortartó kanna is (ugyanonnan), mely a kecskeméti ötvösség református egyházművészetben betöltött jelentős szerepét mutatja. A Szegedről Kecskemétre érkező ötvösmesterek reneszánsz mintákkal díszített edényei több vitrint megtöltöttek.

Az úgynevezett „erdélyi” (usak) szőnyegek a követségben járt férfiak adományai, míg az általában úrihímezéses úrasztali terítők és úrvacsorakendők a gyülekezet rangos asszonyainak saját készítésű fogadalmi ajándékai.

A hitért elszenvedett mártíriumra utal id. Lucas Crnach Alexandriai Szt. Katalin vértanúságát ábrázoló, fatáblára festett olajfestménye (Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye), valamint id. Vogtherr olajképe a betlehemi gyermekgyilkosságról (szintén fatábla, ugyanonnan). Konceptívus, hatásos párhuzamként e gondolatkörhöz kapcsolódik három beszámoló a protestáns prédikátorok üldözéséről.

A református kis- és középnemesi családok egységes kapcsolatrendszerének kialakulását egyező vagyoni helyzetük, azonos felekezethez való tartozásuk és birtokaik nagyjából azonos régióban való elhelyezkedése tette lehetővé. Példaként a Ráday család egyik nőtagjának életútja szolgál. A művelt, a tudományok és a teológia iránt is érdeklődő Ráday Eszter rokonsága eredetileg a felső-magyarországi régióban élt, ő azonban a széki Teleki Józsefhez ment feleségül, és az erdélyi Gernyeszegré költözött. Kastélyuk híres

4. kép

könyvtárának anyaga később beolvadt a marosvásárhelyi Teleki-tékába. Id. és ifj. Ráday Gedeon és Teleki József később a türelmi rendelet előkészítésében játszott kulcsszerepet.

A türelmi rendelet kihirdetése országszerte nagyarányú templomépítkezést indított el. A hazai építészetben új, a középkori hagyományokban gyökerező egytornyos templomtípus jelent meg, mely a Duna-melléken is általánosan elterjedt.

A türelmi rendelet áldásos hitbéli és társadalmi hatására egy ikonográfiailag ritka, a *Szeretnek eledele* címet viselő olajkép utal, melyen balra a rendelet irattekercsét tartó II. József császár, jobbra pedig, egy asztalnál ülve a négy bevett vallás képviselői láthatók. A kompozíciót magyarázó szöveggel látták el. Ugyanezen ábrázolás egy nyomatos lapon is megjelenik, tehát széles körben terjeszthették. Még ugyanitt a Ráday családra utal vissza Mátyóki Ádám jól ismert, nagyszerű portrépárja, melyek egyike Ráday Pált ábrázolja, a másik pedig Ráday Pálné Kanyali Klárát (Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye).

A következő kiállítási egység a dunamelléki református egyházközségek történetét tárgyalja, jelentős személyiségei közül Török Pált, Szász Károly egyházkerületi püspököt és Baksay Sándort emelve ki, akikről portrékat is bemutat.

A református népesség Kossuth-kultuszára utalnak azok a fotódokumentumok, melyek az államférfi számos köztéri szobrának a felállítását mutatják be.

Felépül a budapesti fasori református templom Zsolnay-homlokzatdíszes épülete s a kecskeméti Református Újkolégium szecessziós együttese. Dísztermének három színes üveglapja közül a középsőn Kálvin, balra Bocskai István, jobbra Bethlen Gábor látható.

A magyar reformátusság alapvető forrását és nemzeti megtartó erejét a magyar népi, paraszti kultúra és hitvilág adja. Ezt viszi végig egy másik lényeges, mindig előbukkanó vezérfonalként a kiállítás következő néhány egysége. A 19. század közepétől Erdély, ezen belül a harminc református településből álló Kalotaszeg szigetszerűen egységes, archaikus kultúrája került az irodalmi és művészeti érdeklődés középpontjába. A „diakóniai szemlélet” révén létrejövő faragó és hímző háziipari tevékenység sok parasztcsalád megélhetését biztosította. Az 1873-as bécsi világkiállítás, az 1885-ös országos és az 1896-os millenniumi kiállítás nemzetközi üzleti sikert hozott ezeknek a tárgyaknak. Neves művészek, néptánc-és népzene gyűjtők, zeneszerzők fordultak e világ felé, és táplálkoztak ősi erejéből. Másolták a kalotaszegi templomok mennyezetkazettáit is, ahogy Telegdy Árpád két, 1909-es akvarelljén Umling Lőrinc magyarokereki *Liliomok völgye* ábrázolásait (1786) örökítette meg (Néprajzi Múzeum) hitbéli példázatként szolgáló feliratokkal együtt, melynek az erdélyi festőasztalosság körében hagyományai voltak.

Az ormánsági Drávacséhiből származó berendezett szobabelső (1921) archaikus népi bútortípusok és egy öregasszony fehér templomi vászonöltözetének bemutatásával a paraszti hétköznapokat idézi fel (Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum). Kis- és nagyírással hímzések, népviseleteket ábrázoló akvarellek, faszobrok, bölcső és kisszék, tulipános ládák és kopjafák érzékeltetik e tárgyi kultúra kimeríthetetlen gazdagságát (Néprajzi Múzeum). Közben kis képernyőkön folyamatosan peregnek a templomok, festett templombelső, népi tárgyak képei.

A kiállítás következő egységeként az 1934-es országos református kiállítás megrendezéséhez kapcsolódó események ismertetése jelenik meg. 1934 októberében, a református ünnepi hét keretében a Magyar Nemzeti Múzeum, az Iparművészeti Múzeum és a református teológia Ráday utcai épülete adott otthont az említett kiállítás anyagának. A közgyűjtemények anyagát a Magyar Nemzeti Múzeumban,

az egyházi tulajdonban lévő tárgyakat pedig az Iparművészeti Múzeumban állították ki. Ez utóbbi anyag felkutatását és begyűjtését az Országos Református Lelkészegegyesület végezte. A Budapesti Református Teológiai Akadémia a Ráday-könyvtár műtárgyaival lépett a közönség elé.

A következő rész a dunamelléki reformátusság 1920–1948 közötti időszakát tekinti át, amikor e vallási közösség fokozottan laicizálódott. A korszak meghatározó egyénisége Ravasz László püspök volt, aki lelkésztráisaival együtt főleg a Budapesten számbelileg megduplázódott reformátusok körében fejtett ki missziós tevékenységet. A református sajtó születése is erre az időszakra esik. Ravasz Lászlót Csók István 1933-as olajfestménye ábrázolja (magántulajdon). Egy tárlóban a „Soli Deo Gloria” mozgalom történetére vonatkozó dokumentumokat láthatjuk. Ravasz püspök portréjával átellenben egy körösfői bútoregységet állítottak ki (Kecskemét, Ráday Múzeum), közöttük az említett vitrin teremt eszmei kapcsolat.

A mívés, régi tárgyak, az újabb dokumentumok és népi emlékek párhuzamos jelenléte a kiállítás koncepciójára általánosan jellemző. Kiemelkedő ötvösmű a Kecskeméti Ötvös Péter kassai mester által készített kenyérosztó tál 1667-ből, melynek díszítése késő reneszánsz-maniérista stílusjegyeket mutat (4. kép). Peremét vénuszkagylóban végződő fejű,

5. kép

akantuszlevélbe csavarodó testű, hermaszerű meztelen figurák díszítik. A tál ovális középrészén vésett felirat olvasható, szegélyén bevéssett zsoltáridézetek futnak.

A következő teremben református templomokról és oktatási intézményekről kapunk átfogó tájékoztatást. Archív fotók mutatják a kelenföldi református templomot, illetve a ceglédi református nagytemplom égő kupoláját, melyet azóta rekonstruáltak. A budapesti Baár–Madas Református Gimnázium fotója mellett az alapító Madas Károly olajportréja és Áprily Lajos bronzbüszkje is helyet kapott, aki 1936-ban a gimnázium igazgatója volt.

A református hitbuzgalmi egyesületek létrejöttéről tömör összefoglaló nyújt tájékoztatást. A német és angolszász mintára létrejött belmissziós egyesületek az I. világháború és Trianon után komoly társadalmi szerepet kaptak, s főleg az 1930-as évek ifjúsági egyesületeinek működésében öltöttek testet.

A Philadelphia Diakonisszaegyesület, a Szabó Aladár-féle Bethánia Egylet, a Lorántffy Zsuzsánna Egyesület kifejezetten jótékony céllal alakult. Egy vitrinben a Philadelphia-diakonisszák rendi öltözetei, betegek úrvacsoráztatását szolgáló alpakkakészletük és 1890-es albumuk látható.

1949-ben a kommunista pártállami diktatúra kimondta a fenti egyesületekkel „önkéntes feloszlásukat”.

A befejező rész az 1948–1990 közötti időszakot tárgyalja. 1948-ban lemondatták Ravasz Lászlót, a felekezeti iskolákat államosították, s kényszeregyezményeket erőszakoltak ki. 1951-ben létrehozták az Állami Egyházügyi Hivatalt, a lelkészekre kényszeráthelyezések, kitelepítések és 1967-ig tartó koncepciók perек vártak. Példaként Ravasz László és Bibó István sorsát hozzák fel a rendezők. Ravaszt 1953-ban Leányfalura száműzték, majd ide került veje, Bibó István is.

Egy másik fontos személyiség Fülep Lajos művészettörténész, akiről egy Tihanyi Lajostól származó olajportrét láthatunk 1915-ből (5. kép). Fülep Zengővárkonyban volt lelképásztor, majd budapesti egyetemi oktatói tevékenységét követően, 1961-től már csak közeli barátai és tanítványai számára adta át értékes gondolatait és tudását a „Széher úti séták” során.

A legutolsó egység az 1990-ben meginduló egyházszervezeti és kulturális újjászerveződést mutatja be. Ennek előzménye a kecskeméti Ráday Múzeum 1983-as és a budapesti

Bibliamúzeum 1988-as megnyitása volt. 1991 a rendszerváltás utáni első szabad egyházi tisztségviselő-választás éve. Az egyházközségek keretein belül ötvennégy közoktatási intézmény jött létre, majd megnyílt a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi, Állam- és Jogtudományi és Tanítóképző Főiskolai Kara, valamint a protestáns szakkollégium.

A 2009-es Kálvin-emlékévre való ismételt utalás és Horvay János 1909-es bronz alkotása – mely a reformáció genfi emlékművére kiírt pályázatra készült – zárja le ténylegesen és jelképesen is ezt a rendkívüli élményt nyújtó, nagy felkészültséggel megrendezett kiállítást.

M. Veres Lujza

Késő barokk impressziók

Franz Anton Maulbertsch (1724–1796) és Josef Winterhalter (1743–1807) kiállítása a Magyar Nemzeti Galériában

A 18. század közepe-vege Magyarországon a barokk-rokokó stílus tetőpontra jutása, virágkora. A barokk művészet ekkor hozta létre a Kárpát-medencében legnagyobb szabású épületegyütteseit: a budai királyi várat, a fertői Esterházy-kastélyt, az egri líceumot, a jászói premontrei kolostort, a sümegi freskóorozatot, hogy csak a legfontosabbakat említsük. A festészetben elsősorban a bécsi iskola nagy mestereinek hatása érvényesült. A vezető szerepet képviselő freskófestészet mellett fontos szerepet töltött be az olajkép és a sokszorosított grafika is. A szenvedélyes festésmód és a dekoratív összhatás kiemelkedő műveket hozott létre Magyarországon egész területén. Ugyanakkor már lassacskán éreztetni kezdte hatását a felvilágosodás eszmeisége is, mely ekkor még többé-kevésbé látens módon jelent csak meg a festészeti programokban és a képek témáiban. A mesteri illúziókeltéssel lassan szembeszállt a rációt középpontba állító felvilágosodás, a vibráló, kavargó rokokóval szembe került az antikvitás egyre növekvő kultusza. Mivel azonban Magyarország nem rendelkezett igazi, élő klasszikus hagyománnyal, amelyből meríthetett volna, így a barokk művészeti struktúra tovább élt (gondoljunk csak a türelmi

rendelet után felépült evangélikus templomok többségének barokk berendezésére), és jóval a század vége után is a megszülető alkotások zömének összképe barokk jellegű maradt, csupán vegyült a klasszicizáló karakterrel.

A korszak társadalmi viszonyaira jellemző volt a magyar birtokos nemesség és a világi hatalom megerősödése, mely együtt járt a katolikus egyház politikai meggyöngyülésével, eddigi vezető szerepének elvesztésével. A magyar rendek biztonságérzete, öntudata fejeződött ki ekkor a rokokó művészetében. Gödöllő kastélya és az őt utánzó épületek egész sora, mint Pécel, Hatvan, Nagytétény, Gács, Gernyeszeg, Szirák stb. mind erről az erősödő öntudatról tanúskodnak. A festészetben továbbra is a falképé a vezető szerep. Templomok, kolostorok és kastélyok belső tereit díszítik a korszak legjelentősebb mesterei. A megrendelők a katolikus egyházon kívül a főnemesség tagjai, akik között több protestáns főnemes is található, mint például az evangélikus Podmaniczkyak, akik Johann Lukas Krackerrel festetik ki aszódi palotájukat.

A barokk festészet számos nagynevű festője közül azonban mindenképpen kiemelkedett Franz Anton Maulbertsch, az osztrák festészet legnagyobb mestere, kinek legjelentősebb művei közül sok Magyarországon készült. Fantasztikusan gazdag színvilág, szenvedélyes képi megfogalmazás jellemzi művészetét, melynek egyik alapeleme a tökéletességig fejlesztett illúziókeltés tudománya. A mesterien kezelt fényhatások, színek és a barokk színházi architektúra térformáló elemeinek virtuóz alkalmazása művészetében a barokk látványfestészet csúcspontját jelentették. A Magyar Nemzeti Galériában látható kiállítás elsősorban a műhelytitkokba enged bepillantást, hiszen a freskókat nem lehetett eredeti helyükről elmozdítani. Olajképeken, kisebb festményeken kívül az egyes nagy művekhez készült vázlatok, rajzok és rézkarcok gazdag gyűjteményét csodálhatja meg a látogató. Ugyanakkor a tárlat két másik izgalmas kérdést is felvet: a mester-tanítvány viszonyt és a másolás-utánzás kérdéskörét. A látogatót segítő, magyarázó-útbaigazító feliratokon túl saját szemünkkel győződhetünk meg erről a már a maga korában is kényes kérdéstről. Hol végződik a mester munkája, és hol kezdődik a tanítványé? Kinek tulajdonítható egy munka, ha együttműködésben készült?

A vázlatokat, a terveket és a rajzot elkészítő mesternek vagy a végső kivitelezést megvalósító tanítványnak? A mester mellett dolgozó, annak útmutatásait, előírásait követő tanítvány lassan elsajátítja a szakma minden fortélyát, és megfelelő adottságok birtokában elérheti mestere színvonalát. Az ezután készült önálló alkotások vajon meddig tekinthetők másolásnak vagy utánzásnak és mettől saját alkotásnak? Izgalmas kérdések, melyekre mindig az adott művek és személyek vonatkozásában lehet és kell is a választakat megtalálnunk. A mostani tárlat jó lehetőséget kínál a látogatóknak a kérdéskör tanulmányozására.

A kiállítás tulajdonképpen két önálló kiállításrészből tevődik össze, a mester (F. A. Maulbertsch) és legjobb tanítványa (J. Winterhalder) anyagából. A kiállításnak két bejárata van, a két oldalról közelítve egyaránt megtekinthető és értelmezhető. Középen a találkozási pontot a szombathegyi székesegyház festményei jelentik. Itt az oltárképet még Maulbertsch készítette, de halála után, vázlatai alapján már tanítványa, Winterhalder fejezte be a mennyezetképeket.

A kiállítás egyik, protestáns szempontból is elemezhető érdekessége az az 1785-ben készült rézkarc, mely *A türelem allegóriáját* (*Das Bild der Duldung*) ábrázolja. Megszületésének körülményei és megvalósítása jól jelképezik azokat az ellentmondásokat, melyek már ekkor mutatkoztak a barokk művészetben, és amelyek végül is elvezettek a klasszicizmus uralomra jutásához. A rézkarc kompozíciója még a részletes program alapján megszerkesztett barokk allegóriák felépítését követi, de mivel az új tartalom (a vallási türelem) képi jelképi „hagyománya” hiányzott a művészeti köztudatból, a szerző a könnyebb megérthetőség végett szokatlan módon nyújtott magyarázatot művéhez. A képen szereplő alakokat megszámozza és a képmező alatt írásos magyarázatot adott a kép megértéséhez. A képtér jobb alsó sarkában a tudatlanságot jelképező alvó nőalak a mögötte táncoló faunról álmodik, amikor az iskolás gyermekek felébresztik. A háttérben az államhatalmat jelképező sisakos-páncélos vitéz elúzi a Viszályt jelképező öregasszonyt és az Éjszaka szárnyas figuráit. Ugyanezt a vitézt látjuk viszont a kép bal oldalán, ahol az irányításra szoruló népet jelképező birkanyáj reliefjével díszített kövön ülve az Engedelmesség (vékáját tiszta búzával megtöltő leány) és az Éberség (a búzát az ocsútól elválasz-

tó férfi) figyelmét a Vallás Igazságát jelképező nőalakra tereli. Középen a Fény Trónusán ülő nőalak – nyakában az Istenszem szimbólumával – bal karját az Élet Könyvén nyugtatja, míg jobbában léptéket tart. Jobbján a Törvényt jelképező Mózes alakja, míg felette az Értelem Lángja látható. Mögötte a láng Védőszelleme a Szeretet szalagjával összeköti a türelmi rendeletben megnevezett református, evangélikus és ortodox vallás képviselőit „az első és legnagyobb Tökéletességgel”. A trónus előtt ülő babérkoszorús ifjú génusz a Türelem allegorikus alakja. A felvilágosodás fénye előnti a színteret, miután fent az Idő alakja felemeli a „súlyos függönyt”. Az utókort jelképező gyermekalakok fentről virágokat szórnak, és alatta az erények kíséretében egy védőszellem a fény trónusához vezeti a felvilágosodás meztelen istennőjét. Bal oldalon a háttérben a távoli népek képviselői csodálják a nagy jótettet és eredményeit.

Az allegória olyan fogalmak és fogalomkapcsolatok érzékelhető módon való ábrázolása, melyek önmagukban nem szemléletesek. Jelen esetben a vallási türelem eszményének, elvont sajátosságainak képi utalással való kifejezése. Az allegória legfőbb művészeti eszköze a megszemélyesítés, melyet a fenti kép is alkalmaz. Ugyanakkor ez az alkotás több szempontból is jelzésértékű a protestantizmus és a vallási türelem ábrázolásának vonatkozásában a 18. század végén. Eredetileg az ellenreformációnak a barokk művészetrel szemben támasztott egyik legfontosabb kívánsága az volt, hogy a képi kifejezés erejével győzze meg közönségét a katolikus egyház kizárólagosságáról. A mindenki által jól ismert képi toposzokra (közhelyekre) támaszkodva az írástudatlanokba is érthető módon sulykolták bele a követendő helyes irányt. Ugyanakkor esetünkben pont ez az eredeti szempont nem érvényesül, hiszen már a művész (és talán a megrendelő) számára is nyilvánvaló volt, hogy kiüresedtek, érthetetlené váltak és éppen ezért írásos magyarázatra szorultak a képi kifejezésmód ezen eszközei. Egyértelművé vált, hogy az új üzenet közvetítésére már nem alkalmas a régi forma és eszköztár! Ugyanakkor érthető az az igény, mely a – rendeletei miatt a legbelsőbb körök által támadott – katolikus uralkodó részéről merült fel a vallási türelem fontosságának magyarázatára. Az eszköztár a régi, de a vallási türelemhez vezető gondolatmenet már az új, felvilágosult eszmevilág

szülötte. Fordulóponthoz érkezett tehát a művészet, ahol majd a születőben lévő új stílusirányzat, a klasszicizmus lesz képes megfogalmazni a megfelelő formát és keretet a megváltozott társadalom számára és feloldani a fenti ellentmondást. *A türelem allegóriája* (1785) című rézkarc tehát korszakhatárt jelez úgy tematikájában, mint eszköztárában.

A kiállítás méltó emléket állít a kiváló tehetségű, késő barokk osztrák mesternek és tanítványának, akik főúri és egyházi megrendelésekre európai színvonalú műveket hoztak létre többek között hazánkban is, és ezzel jelentősen hozzájárultak a magyar festészet fejlődéséhez. A kiállítás egyben tisztelgés is Maulbertsch első monográfusa, a magyarországi barokk első összefoglalását megalkotó Garas Klára művészettörténész és akadémikus kilencvenedik születésnapján.

A kiállítás 2010. február 28-ig tekinthető meg a Budavári Palota „C” épületében hétfő kivételével mindennap 10-től 18 óráig.

Harmati Béla László

Egy megkésett, de nem elkésett egyháztörténeti munka

OKOLICSÁNYI József: *A Nógrádi Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházmegye monográfiája*. Sajtó alá rendezte Galcsik Zsolt. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 2009.

Nógrád megye, a nógrádi evangélikusok sajátos szintet képviselnek a hazai evangélikus kegyességben és kultúrában. Kicsiny, zárt közösségeik máig megőrizték népegyházi kereteiket, és a Trianon után Magyarországon maradt gyülekezeteik helyenként napjainkig szlovák anyanyelvüket is. A Nógrádban is birtokos evangélikus főnemesi családok, a Prónayak és a Radvánszkyak évszázadokig töltöttek be vezető egyházi tisztségeket, első egyetemes felügyelőnk, Ócsai Balog Péter is nógrádi főnemes volt. A környék evangélikus birtokos köznemesei közé tartozott Veres Pálné Beniczky Hermin, Madách Imre és Mikszáth Kálmán is.

Nógrád megye azonban szerencsére nemcsak az evangélikusoknak, hanem a mai nógrádiaknak is fontos. Okolicsányi József kéziratát Galcsik Zsolt, a Nógrád Megyei Levéltár munkatársa rendezte sajtó alá, és elsősorban az ő munkájának köszönhető az is, hogy az anyagi feltételek is megteremtődtek a könyv kiadásához. Galcsik Zsolt elkötelezetten kutatja Nógrád megye felekezeti határok nélküli egyháztörténetét. (E folyóirat korábbi évfolyamában már ismertettük Szécsény városának canonica visitációs jegyzőkönyveit közlő munkáját.)

Okolicsányi József könyve anyagi okokból nem jelenhetett meg 1917-ben, a reformáció négy századik évfordulóján. A kézirat egyik kiadásra előkészített, az Evangélikus Országos Levéltárba került példánya a most megjelent kiadás alapja. Okolicsányi József sziráki földbirtokos volt, aki kisebb publikációkat is közzétett. Négy rövidebb egyháztörténeti tanulmánya is megjelent. Szerzőnk tehát nem szakmabeli történész, hanem lokálpatrióta műkedvelő volt. A helytörténetírásban sok hasonló művet ismerünk, amelyek helyi forrásokon alapulva sok pótolhatatlan adattal gazdagítják a történeti irodalmat, azonban szakmai színvonaluk általában nem éri el a hivatásos történészek által írt monográfiáikét. Okolicsányi könyve tisztességgel megírt munka, műfajában mindenképpen a színvonalasabbak közé tartozik.

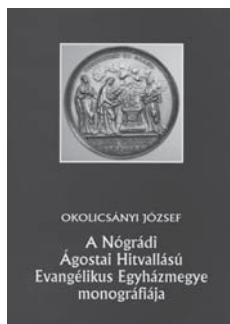
A kötet formailag forráskiadásnak minősül, azonban szerkesztője – indokolható módon – mégsem klasszikus forráskiadvánnyként jelentette meg a kéziratot. Elmaradtak a szokásos magyarító jegyzetek, Galcsik csupán egy bevezetéssel, három kiegészítő fejezettel, bibliográfiával és névmutatóval egészítette ki az eredeti kéziratot. Így a könyv egy régebben megjelent szakmunka utánnomásának hat – noha kilencven évvel ezelőtt a megjelenés elmaradt. Ez a fajta közlés teljesen megfelel e kézirat műfajának, csupán a bevezető tanulmányból hiányoljuk Okolicsányi József munkájának kicsit mélyebb elemzését, különösen a szerző által felhasznált egykori források számbavételét.

A kötet első felében Okolicsányi az egyházmegye történetét írta meg a huszita előzményektől egészen saját koráig. Korának egyház- és helytörténeti szakirodalmára támaszkodva ismerteti az egyházmegye igazgatásának, gyülekeze-
teinek, iskoláinak és más kulturális intézményeinek történe-

tét. Adatok híján időnként az egyházkerület történéseinek leírását olvashatjuk az egyházmegye helyett. Okolicsányi lábjegyzeteiben irodalmi hivatkozásait feltünteti, levéltári forrásait azonban sajnos már korántsem jelöli ilyen pontosan. Ez a korszak az apologetikus egyháztörténet-írás kora volt. Szerzőnk sem tudja teljesen függetleníteni magát a kor hatásai alól, katolikus- és Habsburg-ellenes megjegyzéseket bőven találunk a műben. A kortárs Zsilinszky Mihály (aki az 1917-es el nem készült kiadáshoz előszót is írt) műveire képest azonban Okolicsányi József jóval higgadtabb és mértéktartóbb.

A könyv második részében az egyházmegye negyvenhat gyülekezetének történetét ismerteti a szerző, a községek alfabetikus rendjében. Ez a kötet legértékesebb része, hiszen rengeteg nehezen vagy egyáltalán nem hozzáférhető adatot közöl a gyülekezetekről. Az egyes gyülekezetek történetének kidolgozottsága eltérő, van, ahol szinte csak a lelkészek és tanítók névsorát, valamint az egyházközség 1916-os lélekszámát ismerjük meg. A leg részletesebben az egyházmegye legjelentősebb városi gyülekezetét, Losoncot, illetve saját lakhelyét, Szirákot mutatta be Okolicsányi. Sajnos a gyülekezettörténelmi szövegekből szinte teljes egészében hiányoznak a lábjegyzetek, így néhány elszórt megjegyzésen kívül csak következtetni tudunk arra, hogy honnan származnak Okolicsányi József adatai. A gyülekezettörténetek végén szerepel még tíz megszűnt anyaegyház története, három gyülekezeté pedig utólagosan került bele a kiadott kéziratba. Nagyörzsöny történetét – amely Trianon előtt a nagyhonti egyházmegyéhez tartozott – még Okolicsányi József írta meg és csatolta a kéziratához 1927-ben. Hasonló volt a terve Ipolyvecével is, de ez végül nem vált valóra, így Galcsik Zsolt – nagyon helyesen – a gyülekezet 1950-ben megírt történetét közli a kötetben. Hasonlóan járt el Galcsik Terény–Cserhátsurány esetében is, amelynek története, nem tudjuk, milyen okból, hiányzik a kéziratból.

Okolicsányi könyvének harmadik része archontológia, amelyben a püspököket, egyházkerületi felügyelőket, a nógrádi fő- és alespereseket, valamint az egyházmegyei felügyelőket sorolja fel, sajnos az évszámokat nem minden esetben, a pontos dátumokat pedig egyszer sem tünteti fel. Végül közli az egyházmegye teljes tisztikarát és főbb statisztikai adatait 1916-ból. A Galcsik Zsolt által írt fejezet röviden összefoglalja az egyházmegye történetét 1917 és 2006 között, sorra veszi a Magyarországon maradt és a Csehszlovákiába került gyülekezeteket, közli a főbb egyházigazgatási változásokat, és felsorolja az 1917–2006 között szolgált espereseket.

Meg kell jegyeznünk, hogy sajnos a könyvben több sajtóhiba is előfordul, amelyek részben értelemzavaróak (például amikor „akatolikusok” – azaz nem katolikusok – helyett „a katolikusok”-at ír a 65. oldalon), de vannak köztük mosolyt fakasztóak is („ott lón ihatalanul gyökerezve a lutherismus” – irrhatalanul helyett, 30. oldal). Nagyobb hiányosság, hogy a sajtó alá rendezés során nem történt meg az idegen nyelvű – elsősorban latin – idézetek magyarra fordítása.

Az *A Nógrádi Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházmegye monográfiája* fontos, hiánypótló egyháztörténelmi mű – sajnos. Egyháztörténelmi irodalmunk elmúlt évtizedeinek nyomorúságát mutatja, hogy több mint kilencven esztendővel tervezett megjelenése után sem avult el Okolicsányi József könyve. Biztató kezdeményezésekkel találkozhatunk, egyházkerületi, egyházmegyei és egyházközségi történelmi munkák is születtek az elmúlt években. Reménykedjünk benne, hogy Okolicsányi József munkája nagy részét minél előbb utoléri a tudományos művek elkerülhetetlen sorsa: elavulttá válik. Addig viszont még hosszú évekig fontos alapkivétel marad evangélikus egyházunk egyik legszínesebb vidéke történetének megismerésében.

Kertész Botond

Megkésett tisztelgés

KORÁNYI András (szerk.): *Megújulás és megmaradás – Fabiny Tibor-életrajz*. Luther Kiadó, Budapest, 2009.¹

Mindannyian őrünk a szívünkben valamilyen személyes, kedves képet Fabiny Tibor professzor úr karizmatikus egyéniségéről. A Luther-kabátos, egyetemi tógás, tudós, elméleti ember elegáns

alakja mellett előttünk lehet az a fénykép is, amelyen munkaköpenyben hajol egy-egy megmentésre váró műtárgy fölé, vagy ül az általa alapított, kedves múzeumában, ahol kiállításokat rendezett az Ágostai hitvallásról, Bornemisza Péterről, a bibliafordítókról, Reményik Sándorról, Keken Andrásról, Kossuthról és Thökölyről, az eperjesi vértanúkról, a kétszáz éves pesti egyházzal, a Szépművészeti Múzeummal közösen Lutherről, és a sort folytathatnám, a múzeum aranykönyvében őrzik ezek emlékezetét.

Az emlékkönyv Fabiny Tibor sokszínű egyéniségének az egyik legfontosabb és minden tevékenységét átható oldala, az egyháztörténész professzor előtt tiszteleg. Jutta Hausmann őszösvetség-professzor és Hans Schneider marburgi egyháztörténész professzor tíz évvel ezelőtt elkezdett szerkesztői munkáját Korányi András folytatta, s ennek hála most egy hosszú ideje érlelődő kötetet tarthatunk a kezünkben: „Az ünnepi kötetből emlékkötet lett, hiszen az ünnepelt két évvel ezelőtt elköltözött a földi világból. Kiterjedt életművét összegezzük, munkáiból tanulunk, hiányát érezzük és fájjaljuk.” (KORÁNYI 2009, 7. o.)

Nevek említése nélkül először a szerzőkről. Találunk köztük hajdani munkatársakat és tanítványokat – a Fabiny Tibor munkássága előtt tisztelgő professzorok sorát, világi egyetemeken és kutatóhelyeken dolgozó tudományos

kutatókat.² Hogy Fabiny Tibor nemzetközi tudós volt, azt mutatják az emlékkötetbe író osztrák, német, francia és finn szerzők nevei.³ Hogy Fabiny Tibor vallotta: a tudomány egységes egész – amelyben egyházi és világi tudósok, teológusok, zenetudósok, irodalomtörténészek közös munkával juthatnak egy-egy témával vagy korszakkal kapcsolatban eredményre –, arra az egyházi és világi szerzők névsora lehet a bizonyosság. Ökumenikus nyitottságára gondolhatunk, amikor az evangélikusok mellett református, adventista és katolikus szerzőkkel is találkozunk a kötetben. Nehéz korszakban ő mutatott példát az ilyen együttműködésre, amikor 1984-ben megszerkesztette a *Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből – Luther Márton születésének 500. évfordulójára* című tanulmánygyűjteményt (FABINY 1984). És végül ne feledkezzünk meg a kitűnő pedagógusról sem – mi más mutathatná ezt jobban, mint hogy a hajdani tanítványok nevei mellett a kötetben ott találjuk teológussá, tudós professzorral lett fiának az írását is.

Ahogy a szerkesztő, Korányi András az előszóban jelzi, bizony a tíz évvel ezelőtt született írások az idő mérlegén megmértek: „Vannak benne változatlanul hagyott, ám ma is aktuális írások, vannak benne megújult és egészen új, már ebbe a kötetbe készített tanulmányok.” (KORÁNYI 2009, 7. o.) De talán nem túlzó azt a reményt kifejezni, hogy a kötet tartalma éppen a megmérettetés által időtállóbbá s ezáltal Fabiny Tiborhoz is méltóbbá vált. Pozitív hozadéka is van annak, hogy „megmaradt a tanulmányok egyedi felépítése és a jegyzetelés eltérő formája”: így például a szerzők által használt „keresztyén” és „keresztény” írású alak egyaránt megőrződött.

Nem véletlen, hogy a hajdani és a mostani szerkesztők a szűkebb és tágabb reformáció, a pietizmus és a felvilágo-

¹ Az Evangélikus Hittudományi Egyetemen 2009. november 5-én tartott könyvbemutató elhangzott ismertetés szerkesztett változata.

² A szerzők sora természetesen már tíz éve is bővíthető lett volna, még akkor is, ha a felkért szerzők kizárólag a tudományos kutatók közül kerültek ki. A mostani emlékkötet szerzőinek a névsora nem aktualizálódott és bővült a tíz évvel ezelőttihez képest. „Az egykori szerzők sincsenek már mind közöttünk.” KORÁNYI 2009, 7. o.

³ Hasznos lett volna az emlékkötet cikkeit német nyelvű összefoglalóval ellátni.

sodás köré csoportosították a tanulmányokat: Fabiny Tibor egyháztörténeti munkásságának centrumában álltak ezek a korszakok, így olybá tűnhet, folytathatjuk a vele elkezdett beszélgetéseinket.

Az emlékkötet, mint az előszó is jelzi, változatos képet mutat. Színes és széles körű azon egyháztörténeti személyiségek névsora, akikkel a tanulmányok hosszabban vagy rövidebben foglalkoznak.⁴ A teljesség igénye nélkül néhány név a magyar vagy hungarus evangélikusok közül: Madarász Márton eperjesi lelkész; a gályarabságra ítélt Johannes Simonides (Ján Simonides, Simonides János), Tobias Masnicius (Tobiáš Masník, Masznyik Tóbiás); id. Ács Mihály; Bél Mátyás (Matthias Bel, Matej Bel); Jeremias Schwartzwalder, a hesseni telepések varsádi lelképásztora, aki magyarul-németül-szlovákul hirdette az ígét, és a reformátusoknak kovászos kenyérral osztotta az úrvacsorát (CSEPREGI 2009, 115–124. o.); Székács József, a református Károlyi Gáspár, ifj. Köleséri Sámuel szebeni orvos (FONT 2009, 125–133. o.), Szathmári Pap János, Borosnyai Nagy Zsigmond. És az európai szerzők: természetesen nagyon sokszor Martin Luther és Polycarpus Leyser, David Chytraeus (SZABÓ 2009, 107–112. o.), Johann Arndt, Johann Permeier, Jacobus Gardenius, Pierre Poiret, Gerhard Cornelius Driesch császári tanácsos és Friedrich Schleiermacher. Az említett szerzőkkel kapcsolatos tanulmányok egy része a magyarok európai tudományos és teológiai kapcsolatrendszerét, másik része a hazai magyar-német-szlovák evangélikusság egymás közti vagy éppen a reformátusokkal és a katolikusokkal (SZELESTEI 2009, 181–185. o.) való együttélését, együtt munkálkodását tárja fel. És említsük külön a Fabiny professzor úr számára oly kedves Mária Dorottyát is, akivel a levelezése és Bauhofer György naplója alapján felvázolt zsidómisszó kapcsán találkozhatunk (HAUSMANN 2009, 231–240. o.), amely lényegileg nemcsak a zsidók felé való fordulást jelentette a 19. század első felében, hanem egyúttal az egyház

megújulásába vetett reménységet és a keresztyének közötti ébredést is.

A három fő korszakon belül találhatunk nagy ívű, összefoglaló vagy programadó tanulmányokat, mint például a magyarországi reformáció és helvét irányának sajátosságait felvázoló (BARCZA 2009, 11–20. o.). „A Duna-medencén igencsak túlmutató és vallásfilozófiai, elméleti szempontból sem érdektelen tanulságokat hozhat” az 1641–1644-es pozsonyi projektumról – Arndt műveinek fordítási és kiadási terveiről – szóló elemzés (KESERŰ 2009, 134–145. o.). Találkozunk a kötetben Bél Mátyás átfogó pályaképevel (SCHWARTZ 2009, 176–180. o.) és programadó, kutatási irányokat kijelölő áttekintéssel a Habsburg-monarchiában élő evangélikusokról (BARTON 2009, 207–220. o.). Egyház- és teológiatörténetileg fontos írás született a marburgi kollokvium értelmezéseiről (KELLER 2009, 51–58. o.), valamint a harmincéves háború előtti evangélikus és római katolikus tanok érintkezési pontjairól (LAASONEN 2009, 59–62. o.).

Egy-egy fogalom vagy esemény értelmezése nyomán olvashatunk ekkleziológiai tanulmányt Luther egyházfogalmáról, az *ecclesia crucis*ről, az egyház helyes, nem szociológiai, hanem szakrális értelmezéséről (FABINY 2009, 21–30. o.). Két elemzés középpontjában az egyházépítő Luther (REUSS 2009, 75–95. o.), illetve az erfurti szerzetes Luther (SCHNEIDER 2009, 96–106. o.) áll. A Schleiermacher 1799-es *Beszédek a vallásról* című műve alapján végzett vizsgálat arról tájékoztat, hogy bár Schleiermacher nem minden ponton követte Luthert, és az eltérések nyilvánvalók, mégis több konvergencia mutatható ki annál, mint amit általában eddig feltételeztek (LIENHARD 2009, 241–246. o.). Több tanulmány az egyháztörténeti események, szerzők és művek azon vonásait mutatja be, amelyek a közös keresztyén értékeket, a felekezetek teológiai nézeteinek közös vonásait, a párbeszédre való nyitottságot mutatják fel a különböző egyháztörténeti korszakokban. Itt most csak az épp kétszáz éve született tudós püspököt, Székács Józsefet mint közvetítőt bemutatnó, ezért az idén különösen aktuális elemzés (FRIED 2009, 221–230. o.) záromondatát idézem: „Klasszika-filológia és egyházvédelem, hitszónoklat és műfordítás, a szomszéd

⁴ Egy-egy névvel, fogalommal vagy eseménnyel több tanulmányban is találkozunk, de az ismertetésben mindegyik tanulmány csak egy helyen szerepel a hivatkozásban.

népek kultúrájának ismertetése és antik tanulmányok: Székács József tudományok, népek, emberek között közvetített, hitével ajándékozván meg azokat, akik hallgatták és olvasták.” (229. o.)

Ugyancsak gyakoriak az interdiszciplináris – irodalomtörténeti (H. HUBERT 2009, 44–50. o.), himnológiai, könyv- és könyvtártörténeti – megközelítések, mint például a Madarász Márton eperjesi imádságoskönyvéről szólóban (FERENCZI 2009, 31–43. o.), a 17–18. századi imádságirodalom áttekintésében (SZIGETI 2009, 186–204. o.), Simonides és Masnicius album amicorumának az elemzésében (KATONA–KESERŰ 2009, 146–162. o.) vagy a güssingi (németújvári) kolostor könyvtárában található könyvek összetételének a vizsgálatában: az állomány jelentős része 1560 előtről származik, és egyháztörténeti szempontból azért is különösen értékes, mert a güssingi könyvtár „állományát nem hagyatéki tárgyalások vagy leltárok alapján kell rekonstruálnunk, hanem ma is egyben van” (73. o.).

A jövő kutatásaira váró kérdések, témák felvetése többször előfordul az emlékkötetben, így például a pitezizmus és a misszió kapcsolatát elemző áttekintésben (KEVEHÁZI 2009, 163–175. o.). Az egyik tanulmány lábjegyzetében olvashatunk olyan feladatról, amely az idő múlásával egyre reménytelenebbnek tűnik, hogy megoldható legyen: „A magyar evangélikus himnológusok pótolhatatlan mulasztása, hogy nem foglalkoztak az evangélikus gyülekezetek éneklésével, éneklési módjával, az énekek változataival; nem készítettek hangzó felvételt vagy írásos feljegyzést a 20. század első felében, de még később sem a gyülekezetek által énekelt helyi variánsokról, mint ahogyan tették ezt a gyűjtők a katolikus népénekekkel és helyel-közzel a genfi zsoltárokkal.” (43. o.) Öröm azonban, hogy a tíz éve született emlékkönyv egyik-másik felvetése azóta a kutatás középpontjába került – így például 2009 novemberében az Akadémiai Kiadó nívódíját kapja az a kötet, amely az eddig hiányolt Székács-emlékiratok kiadását tartalmazza (KERTÉSZ 2008); készül Bauhofer kéziratnaplójának a kiadása; a 2009-ben szünetelt Magyarországi Evangélikus Külmissziói Egyesületet kiadványokkal és konferenciákkal ünneplik; 2010 tavaszán

lesz az a konferencia Piliscsabán, amelynek a témája az imádságirodalom. De említhetjük a hiányolt közös német–magyar–szlovák–szlovén konferenciák létrejöttét is az utóbbi évekből.

Az eddigi felsorolás is mutathatja, hogy Fabiny Tibor professzor úrnak kedves témák és személyek színes sorát tartalmazza a kötet, melynek olvasása közben – fájó módon – öhozzá már nem fordulhatunk kérdéseinkkel.

Fabiny Tibor 2006-ban a teológián egyháztörténeti összejövetelt szervezett. Ezen a találkozón, mint annyi más téma esetében is, kezdeményezőként indította útjára a közös gondolkodást arról, hogyan lehetne a 2017-es jubileumra való felkészülést megszervezni, hiszen az egyháztörténeti kutatás hosszú időt igénylő munka, és alapvető egyház- és teológiatörténeti kérdések, események és személyek várnak még kutatásra. Talán nem túlzás azt állítani, hogy a nyolcvanöt éve született Fabiny Tibor emlékkötete a 2017 felé mutató egyháztörténeti felkészülés egyik állomásaként is felfogható. A kötet végén található életrajza és bibliográfiája⁵ pedig bátorítást adhat arra, hogy elkezdődjék az evangélikus bibliográfia készítése, és folytatódjék az onomasztikon összeállítása.⁶

H. Hubert Gabriella

Bibliográfia

- FABINY Tibor (szerk.) 1984. *Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből – Luther Márton születésének 500. évfordulójára*. Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest.
- KERTÉSZ Botond (szerk.) 2008. *Székács József püspök visszaemlékezései*. Bev. Kertész Botond. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KORÁNYI András (szerk.) 2009. *Megújulás és megmaradás – Fabiny Tibor-emlékkönyv*. Luther Kiadó, Budapest.

⁵ Összeállította a szerző jegyzékeinek felhasználásával Herzog Csaba. 252–260. o.

⁶ Az EHE Egyháztörténeti Tanszékén készült névtár és cikkgyűjtemény adatbázisa: <http://teol.lutheran.hu/jubileum/>. Az Evangélikus Országos Levéltár lelkészi életrajzok (ordinációs jegyzékek) alapján készített adatbázisa: <http://eol.lutheran.hu/index.php?BrowserVersion=Gecko>.

A KORÁNYI 2009 gyűjteményes kötetben szereplő tanulmányok:

- BARCZA József: A magyarországi reformáció és helvét irányának sajátos vonásairól, különös tekintettel Károlyi Gáspár írásaira. 11–20. o.
- BARTON, Peter Friedrich: Evangélikus keresztyénség a történelmi Ausztriában és Magyarországon. 207–220. o.
- CSEPREGI Zoltán: A puszták papja, avagy Jeremias Schwartwalder esete a protestáns unióval. 115–124. o.
- FABINY Tibor, ifj.: Ecclesia crucis, ecclesia abscondita – Luther az egyházzól. 21–30. o.
- FERENCZI Ilona: „Más-képpen: a mint itt nálunk ünnepnapokon szoktak az Templomban énekelni.” – Egy 17. századi eperjesi imakönyv énekeiről. 31–43. o.
- FONT Zsuzsa: „Theologia pacifica” Erdélyben (Gardenius, Poiret, Köleséri). 125–133. o.
- FRIED István: Székács József, a közvetítő. 221–230. o.
- H. HUBERT Gabriella: Istenes magyar ének. 44–50. o.
- HAUSMANN, Jutta: Mária Dorotya nádorné kora és a zsidómisszió. 231–240. o.
- KATONA Tünde – KESERŰ Gizella: Az első magyarországi pietista, Simonides és a nyelvművelő Masnik albumairól. 146–162. o.
- KELLER, Rudolf: A marburgi kollokvium értelmezőinek tükrében. 51–58. o.
- KESERŰ Bálint: Pozsonyi projektum Arndt-művek fordítására és kiadására 1641–44-ben. 134–145. o.
- KEVEHÁZI László: A pietizmus és a misszió. 163–175. o.
- Laasonen, Pentti: Érintkezési felületek a római katolikus és lutheránus tanok között a harmincéves háború előtt. 59–62. o.
- LIENHARD, Marc: Schleiermacher és Luther: összehasonlítás a Beszédek a vallásról alapján. 241–246. o.
- REUSS András: Az egyházépítő Luther – Néhány 1523-ban keletkezett írása alapján. 75–95. o.
- SCHNEIDER, Hans: „Hogy megvédelmeztessék vikáriátusotok obszervanciája” – Epizódok Luther erfurti szerzetes idejéből. 96–106. o.
- SCHWARTZ, Karl W.: Matthias Bel – rector et instaurator scholarum Posonensium. 176–180. o.
- SZABÓ András: David Chytraeus és Magyarország. 107–112. o.
- SZELESTEI N. László: Gerhard Cornelius Driesch és Bél Mátyás. 181–185. o.
- SZIGETI Jenő: A 18. század első felének magyar protestáns imádságirodalma. 186–204. o.

A megtérés mint irányváltás

Fabiny Tibor – Tóth Sára (szerk.): *Irányváltás – humán értelmiségek megtérése*. Luther Kiadó – Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 2009. 121 o.

A Károlyi Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának Hermeneutikai Kutatóközpontja olyan kötetet jelentkezik, melyben négy egyetemi oktató (Dér Katalin, Kocziszky Éva, Békési Sándor és Fabiny Tibor) vall arról, miként sikerült rendet teremteniük saját életükben, s egyfajta szimbolikus hazatérés által hogyan találták meg valódi helyüket a káoszban, telje-

sedtek ki hivatásukban, és kaptak olyan viszonyítási pontot, melynek tükrében addigi ismereteiket is új rendszerbe foglalhatták. A kis kötet annak a beszélgetéssorozatnak szerkesztett szöveganyaga, melynek kifejezett célja volt, hogy humán értelmiségek beszéljenek megtérésükről. A könyvet DVD-melléklet egészíti ki, melyen az eredeti előadásokból láthatunk részleteket.

Humán értelmiségeket megszólaltatni érdekes választás, hiszen ritkán hallani hasonló életpályát befutott emberek megtérésének történetét ilyen részletességgel. Fabiny Tibor szerint – aki tanszékvezetőként a kutatóközpont vezetője is – általában azt gondoljuk, hogy irodalmárként, filozófusként, képzőművészként az ember nehezebben vált irányultságot, mivel olyan szellemi közegben él, amely általában kielégítő választ ad a lét nagy kérdéseire. A négy vallomástevő példája mégis azt mutatja, hogy mozogjon bár valaki intellektuálisan biztos talajon, a lelke mégsem elégedett, s valami többre, valóságosan átélt tartalomra vágyik. Dér Katalin vallomása motójaként említi azt az idős japán urat, aki egy evangélikázációs alkalom után azt mondja a jezsuita szerzetesnek: a fejében már hisz, de a „hasában” még nem. A megtérés, az élet igelése, a félelemtől való megszabadulás nem elsősorban a fejben történik, hanem a lélek kitágult világlátása folytán lehetséges.

Egy humán értelmiségi általában kétdimenziós fogalomrendszerek világában él, s gyakran idegenkedik attól, hogy elhagyja ezt a biztonságosnak vélt világot egy valóságosabb megtapasztalásért, amely nem elméleteken, hanem – ahogy C. G. Jung írja – tetteken és tényeken alapul. A kötetben megszólalók bizonyágtétele azonban arra mutat rá, hogy érdemes kockáztatni. A hit dimenziója, a harmadik dimenzió, egyedülálló lehetőségeket, távlatokat nyitott meg számukra, a valódi *egészség* lehetőségét mind fizikai, mind szellemi-lelki értelemben, ily módon egzisztenciálisan is.

Mircea Eliade, a 20. századi vallástörténet egyik legérdekesebb alakja írja *Vallási hiedelmek és eszmék története* című munkájának előszavában: „A kultúra legarchaikusabb szintjén emberként élni vallásos cselekedet volt.” Az emberi élet legvalóságosabb és legalapvetőbb cselekedetei attól kaptak jelentést, hogy az ember világfelfogásában elválaszthatatlanul kötődtek a „szentség” fogalmához. A szentség felfedezése segített és segít a mai napig abban, hogy a világ dolgainak zűrzavara és véletlenszerűsége felett az ember képes legyen megragadni azt, ami hatékony, valóságos, és jelentést hordoz. A lehetőség mindenki számára adott, s a kötetben vallók is úgy élik meg irányváltásukat, mint egyfajta visszatérést a kezdetekhez, egy olyan lelki tartalom újra felfedezését, amely mindig is emberi voltunkhoz tartozott. Nem csoda, hogy Kocziszky Éva a mindenét elherdáló, majd kétségbeejtő helyzetét látva apjához visszatérő fiú példázatában ismert rá saját helyzetére, Dér Katalin pedig folyamatos *déjà vu* érzésként élte meg azt a tanulási folyamatot, melynek során életének új szempontrendszerét elsajátította.

Figyelemre méltó, hogy a kötetben valló négy személy teljesen eltérő módon talált rá arra az útra, amely elhozta számukra az élet teljességének megtapasztalását: Dér Katalinnál és Kocziszky Évánál a megtérés szinte egyik pillanatról a másikra történt, Békési Sándornál vizuális élmények hatásával kiegészülve hosszabb folyamatot vett igénybe, Fabiny Tibornak pedig keresztény neveltetése mellett kellett számos kerülő után saját útját megtalálnia. Példájuk azt mutatja, hogy kereszténnyé válásuk nem világuk beszűküléséhez, illetve fanatizálódásukhoz vezetett, s a megtéréshez nem feltétlenül tartozik a „nyájszellem”. Kocziszky Éva és Fabiny Tibor vallja, hogy a keresztény ember úgy teljeseedik

ki hitében, ha megtanul kételkedni és helyesen kérdezni, az egyházi megújulás feltételét pedig az egyházon belüli kritikai gondolkodásban látja. Az a vélekedés sem teljesen helytálló, hogy a megtérés automatikus elvetése mindannak, amit az ember addigi életében, hivatásában értékesnek tartott. A hivatással kapcsolatos irányváltás Békési Sándor esetében a legszembetűnőbb, aki sikeres rajzfilmkészítői pályát hagyott el azért, hogy egyetemi oktatóként vegyen részt Isten munkájában. Ám ő is úgy vall, hogy „teológia és művészet kapcsolatának művelésében” fedezte fel hivatása betöltését. Kocziszky Évánál pedig a filozófiával, irodalommal, kultúrával való kapcsolat a keresztény gondolkodók hatására nyert megújult értelmet, nyitott új perspektívákat.

Az előadás-sorozat szervezőinek s a kötet szerkesztőinek sokszínűség iránti igényét dicséri, hogy olyanok vallanak megtérésükről, akik különböző keresztény egyházakhoz csatlakoztak. Az egyházhoz tartozás fontos állomása annak, hogy az egyén megtalálja helyét az *egészen* belül, vagy – ahogy Fabiny Tibor esetében történt – „belenőjön” egyházába. Jung szerint a hívő a templomban éli meg a hit dimenziójához kapcsolódó szimbólumokat. Ehhez azonban szükség van arra, hogy aktív keresztényi életet éljen, s erre mind a négy vallomástevő határozottan odafigyel. Másrészt fontos, hogy az egyén felnőjön a világ kihívásaihoz, és ráébredjen emberi felelősségére. Kocziszky Éva és Békési Sándor ennek felismerésével vallja, hogy egyetemi oktatóként, lelkészként rá kellett ébrednie, a rá bízott diákokért, gyülekezetért felelősséggel tartozik. De a felelősség felismeréséből származik Dér Katalinnak az a meglátása, hogy diákjaival való kapcsolatát az irántuk való szeretet volt képes stabilizálni, s közvetve erről beszél Fabiny Tibor is, amikor azt mondja, hogy „szeretet nélkül az igazság veszélyes, mert emberi kapcsolatokat tehet tönkre”.

Végezetül annyit: a négy vallomástevőből hármat egyetemi tanulmányaim révén – kit jobban, kit kevésbé – személyesen is ismerek, s tapasztaltam, hogy életüknek abban a szegmensében, amely számomra látható, ezek az emberek valóban megélik azt, amiről beszélnek. Ez által válik számomra hitelessé vallomástételük. Így merem bátran ajánlani ezt a könyvet azoknak is, akik még keresik saját Istenhez vezető útjukat, s azoknak is, akik már megtalálták.

Josefa Barreto

„Bölcsesség megépítette az ő házát”

KRÄHLING János – VUKOSZÁVLYEV Zorán (szerk.): *Új evangélikus templomok*. Luther Kiadó, Budapest, 2008.

Időről időre a templomépítők összefoglalásokban tekintik át, adják közre időszakuk építőgyakorlatának eredményeit. Tekintélyes corpusokban jelenítik meg egyházuk „külső” képét. A magyar evangélikusság utoljára nem könnyű történelmi helyzetben, 1944-ben összegezte templomépítészetét. Az önreprezentáció, az önkép bemutatásának az igénye különösképp indokolt Magyarországon (és az egykori keleti blokk országában), ahol megsínyleltük bő negyven év egyház- és vallásellenességét. Az istenháza – Isten jelenlétének térbeli kifejezése – mint „épülettípus” is távol állt a magunk mögött hagyott rendszer vállalt építőfeladataitól.

A szakrális építészet mindig kiemelt jelentőséggel bírt az építésztörténetben. A modern európai templomépítészetben is jeleskedtek az evangélikusok. A 20. század második felének a szakirodalomban alapvetőként számon tartott épületei között megkerülhetetlenek a finnországiak. E. Bryggman Feltámadás kápolnája Turku temetőjében (befejezve 1941-ben) úgy egyesíti magában a tradíciót és modernitást, oly módon képviseli az architektúra és a táj egységét, hogy az úgynevezett *új kezdet* példaként tekinthetünk rá. Minőségét idehaza is idejekorán felismerték már, a *Tér és forma* című folyóiratban, az építészeti modernizmus – két világháború közötti – legfontosabb fórumában építész és szobrász egyaránt méltatta (1943/2.). A turkui mű egyike azoknak, amelyekkel a szakirodalom fémjelzi a templomépítészeti modernitás kezdetét.

A rendszerváltozás körüli években, érthető okokból, egy templomépítészeti „boom” kezdődött, s ahogy ilyenkor lenni szokott, sokféle értelemben széles spektrumot

mutatott az összkép. A váltás az irodaház-építészetéről a szakralitás irányában nem minden esetben járt maradéktalan sikerrel. Azonban az utóbbi negyed évszázad hazai építőművészetének egyik kulcsdarabja épp a magyar evangélikusság teremtő akaratához fűződik: Makovecz Imre siófoki templomához (1986–1990). A recenziált munkában a történet kronologikusan ezzel a művel indul.

A magyar evangélikus templomokat bemutató kötet kiváló, mértékadó műveket sorakoztat fel, köztük Nagy Tamás dunaújvárosi munkáját. Más példák mellett ez az alkotás sem szokott hiányozni az európai templomépítészzel foglalkozó idegen nyelvű feldolgozásokból és guide-okból.

Az *Új evangélikus templomok* című kötet elmélyült tanulmányokkal indít, melyekben a szerzők számos aspektusból elemzik tárgyukat, témájukat. Hafenschner Károly írásában – *Mégis, kinek a háza?* – az evangélikus liturgia, a közösség és térigénye, a hagyomány és megújulás erőterében s az új építészeti kívánalmakból fakadó otthonteremtési törekvéseket tekinti át. Fontos kérdéseket feszeget, mindenekelőtt, hogy lehetséges-e hivatalos evangélikus álláspontot kialakítani a tekintetben, vajon a templom pusztán a gyülekezés helye vagy szent épület. Válaszában – függetlenül az adott épület formálásmódjától, stílusától – nyilván az utóbbi irányba mozdul a szerző, hiszen a „mennyei Jeruzsálemben” ugyan nem lesz már szükség templomra, de földi életünkben így énekelünk: „Templomunk, drága vagy nekünk, / Itt hangzik Isten igéje...” S ez a viszony tükröződik is az architektusok és a gyülekezetek templomépítő erőfeszítéseiben.

Krähling János, aki maga gyakorló templomépítész is (Budaörs), a rendszerváltoztatásig terjedő időszak magyarországi evangélikus templomépítészetét foglalja össze, történelmi háttérrel biztosítva a bemutatott új épületeknek. Masznyik Csaba konkrét eseteken mutatja be a térformák sajátosságait: Makovecz, Nagy Tamás, Krähling, Benczúr László, Csomay Zsófia, Kocsis József alkotásain. Harmati Béla László pedig az elengedhetetlen társművészetek szerepét, jelentőségét gondolja végig dolgozatában. A további építésztörténet-

írás számára az épületek egyházkerületenkénti feldolgozása alapvető kiindulópontként szolgál. A szerkesztők a tervezők leírásai mellé a legfontosabb adatokat adják közre: a belső-építész neve, a tervezés ideje, az alapkövetétel és a felszentelés időpontja, a kivitelező adatai, sőt a gyülekezet lélekszáma.

Hajdú József kitűnő fotói és a korrekt ábraanyag segíti az olvasót – Hübner Dorka könyvtervező avatott munkája révén – az épületek virtuális megjelenítésében, és teremt kedvet az épületek megtekintésére, sőt talán többre, másra is.

Nemcsak a tervező építészekről, de a kötet munkatársairól is elmondhatjuk a zsoltárossal: nem hiába dolgoztak az építők, az Úr velük építette a házat.

Prakfalvi Endre

Egy letűnt világ regénye

SCHLATTNER, Eginald: *Fejlesztett kakas*. Ford. Hajdú Farkas-Zoltán – Hajdú Iringó. Koinónia, Kolozsvár, 2006. 570 oldal. Az eredeti mű: *Der geköpfte Hahn*. Paul Zsolnay Verlag, Wien, 1998.

Eginald Schlattner 1933-ban jómódú szász kereskedő családba született Aradon. Gyermekkorát a Kárpátok lábainál fekvő Fogarason töltötte. Neveltetése a többnyelvű (német, román, magyar) környezetben a liberális felfogású közép-európai német polgári műveltség szellemében folyt. A második világháború után egyetemi tanulmányait Kolozsvárott kezdte el, ahol evangélikus teológiát, majd matematikát és hidrológiát hallgatott. 1957-ben letartóztatták, és „hazaárulás feljelentésének elmulasztásáért” elítélték. Az erdélyi német írókra lecsapó, nyilvánvalóan koncepcióss per miatt Schlattner mindmáig szenved megoldatlan kérdésektől. A perben ugyanis mint a vád tanúja elárulta író társait, még saját testvérét is, amit az erdélyi német közösség árulásként értékel, és az író gyakorlatilag kiközösítette.

Szabadulása után segéd munkásként, tégláégetőként, majd később, műszaki egyetemi tanulmányai befejezése után vízügyi mérnökként dolgozott távol a németek lakta vidékektől. A hetvenes években befejezte teológiai tanulmányait, és azóta Veresmarton (Rothberg, Roşia) sok száz éves szász erődtemplomát „őrzi” – melynek falai régebbiek, mint Berlin –, merthogy az ottani evangélikus gyülekezet az 1990-es években, a szász lakosság exodusa óta gyakorlatilag megszűnt létezni. A szászok 1140-es években történt bevándorlása óta ő a kilencvenkilencedik és egyben utolsó evangélikus lelkésze a falunak, amint egy dedikációjából tudhatjuk. A szerző néhány hónap alatt éli át egy több mint 850 éves múltra visszatekintő népcsoport eltűnését Európában.

Éppen erről, a soknemzetiségű Erdély végnapjainak kezdetéről szól a valószínűleg számos életrajzi elemmel átszótt regény. A regény első szava: *exitus*, az utolsó: *exitus letalis*. Csak az első kíván magyarázatot: *exitus* volt a neve a szász kisvárosok német iskoláiban a végzős osztály esetünkben tizenöt éves diákjai búcsúünnepségének. Egyfajta ballagás utáni, de már iskolán kívüli táncos-játékos összejövetelre gondolhat a mai olvasó. A háború eseményei miatt ez az alkalom 1944-ben a vakáció végére, augusztus 23-ra tolódott. (Ez volt az a nap, melyen Románia átállt korábbi ellenfelei oldalára.) A regény ennek a napnak a történetét írja le, de az elbeszélésbe betoldott visszaemlékezések leírják a többnemzetiségű városka, Fogaras évszázadok alatt kialakult életét is a tizenöt éves főszereplő szemével. A várost szászok, románok, magyarok, zsidók és örmények lakták, de a város peremén élő oláh cigányokról is szó van a regényben.

Schlattner állítása szerint hatvanöt évesen magának kezdett el írni, amikor falujában gyakorlatilag egyedül maradt. Hogy ő miért nem ment a többiekkel, arra talán még vizsgatérhetünk. A ki nem mondott kérdések, amelyekre keresi a választ: miért kellett ennek így történnie? Mi is pusztult el, mi veszett el nemcsak az erdélyi szászság, de az egész emberiség számára is egyszer s mindenkorra? Az első kérdésre viszonylag egyszerű Schlattner

válasza: az erdélyi, akkor negyedmillió német a hitleri eszmék vonzásába kerülve bűnösen irracionális pályára került, ami tudati, erkölcsi és ezzel társadalmi megsemmisüléséhez vezetett. Azt, hogy más népek nacionalizmusa, a kommunizmus embertelenségei erre a folyamatra milyen hatással voltak, nem vizsgálja a szerző, okként elegendőnek tartja a szászság kollektív tévedéseit, butaságát, bűneit. Az utókor számára mégis megmenteni akart társadalmi összkép részletes megrajzolásához – néha szinte túlzásokba esve – elkalandozik a babonák, az előítéletek, a történelem, a szokások, közmondások, szólások, játékos gyermekrigmusok, népdalok, a német szépirodalom, a filozófia, az idegen szavak, a szász evangélikusság templomi énekei és a Biblia világába is. Teszi mindezt nagy természetességgel, olvasmányosan, még ha egyes kritikusok ezért a tudálékosság vádjával illetik is. Mindazt, amit ő tud, tudta a szász középosztály, és nyilvánvalóan mindezt megőrzendő kultúrkinccsnek tekinti a szerző. Természetesen felvetődhet az olvasóban a kérdés: megengedhető-e öncélú kultúrelemek egy irodalmi műben? A szigorú irodalomkritika által esetleg elutasított kitérőket azonban jelen recenzió írója bocsánatos bűnnek tartja, mert ezek a mű olvasmányosságát nem zavarják.

A családtörténet szálai visszanyúlnak a monarchia éveibe, hiszen a regényben nem elhanyagolható szerepet játszó nagypapa tengerésztiszt volt a monarchia adriai flottájában. „Látod, ez amolyan erdélyi szokás: nem a lényeg a fontos, hanem a történet. S közben megfelelkezünk a lényegről” – mondhatja el az egyik szereplővel. A cselekményt a serdülőkori szerelmek, barátság, rivalizálás, csalódások színes leírása teszi sodróvá és életszerűvé.

A helyenként csípős kritikával, de ugyanakkor humorosan leírt családon belüli jelenetek, viták ellenére mindvégig kicseng a többgenerációs család történetéből az egymás iránti tisztelet és megbecsülés hangja, bár alkalmanként az ítéleté is. A szélsőségek kifigurázására is a humor eszközeit alkalmazza. Ezzel ugyan elveszi „ítéleteinek” élet, de egy lelkész nem is viselkedhet másként, tudván, hogy „Istené az ítélet”.

Különösen is foglalkoztatja Schlattnert a dél-erdélyi, jobbára német nyelvű zsidóság tragikus sorsa. A németiség kollektív büntudatának nyomását enyhítendő, számos tör-

ténetébe bevonja a fogarasi zsidóság életét és a jobb érzésű polgárok segítő szándékának jeleit.

Térjünk még vissza ahhoz a kérdéshez, miért marad Schlattner Erdélyben. Ő maga a következő választ adja egy interjúban: „Az ember nem hagyja el szenvedési helyét, hanem oda hat, hogy a szenvedés hagyja el ezt a helyet.” Ez a szépen megfogalmazott maxima azonban valószínűleg a kényszerűség szülötte. Fentebb utaltunk már börtönéveire, az átélt borzalmakra, melyek személyiségének megváltozásához, az „áruláshoz” vezettek. A lélektan szakemberei az ott elszenvedett torzulások nyomait mindmáig felfedezik műveit elemezve, sőt személyiségében is. Mivel lehetne magyarázni, hogy elárult sorstársai békejobbát mindmáig nem fogadta el, tőlük soha bocsánatot nem kért? A *Fejlesztett kakasban* is találni erre a feldolgozatlan múltbeli eseményre utaló nyomokat: „A vagy-vagyot az élet nem ismeri. Minden nyitott, minden egymásba folyik.” Vagy később: „Semmi vagy-vagy, hanem is-is!” Pedig ki más, ha nem mi, keresztények tehetjük fel a kérdést egy dolgot vizsgálva: igaz-e vagy hamis? S ez érvényes kell, hogy legyen nemcsak egy kezünkbe került gyöngyre, hanem az életre és az irodalomra is.

Az olvasót mindez nem kell, hogy zavarja. Schlattner a német nyelv és a történetek szövésének nagymestere. Volt olyan kritikusa, aki korunk Theodor Fontanét¹ vélte benne felfedezni. S így vannak vele németországi olvasói is, hiszen a *Fejlesztett kakas* időközben kilenc kiadást ért meg, szerzője egész Európát beutazta író-olvasói találkozások kapcsán, a román külügyminiszter 2002-ben Románia kulturális nagykövetévé nevezte ki. Vitathatatlan érdeme, hogy bár az erdélyi szászok története nyilvánvalóan lezárult, az utolsó akkordok Schlattner műveiben megőrződnek az utókor számára.

Végül pár szó a kiváló magyar fordításról: gördülékeny stílusával, az eredeti műből megőrzött német, román, francia és latin mondataival, kifejezéseivel sikeresen adja vissza a Schlattner gyermekkorában még élő, mára az emlékezetre bízott többnyelvű társadalmat, életformát és tájat.

Bereznai Tamás

¹ Theodor Fontane a németek 19. századi, ironikusan adomázó, tűnődő, mégis elgondolkodtató nagy költője és mesélője.